

SOCIALDEMOKRATIET I ÅRHUS 1882-83

Begyndelse, rekrutteringsgrundlag, program og avis

Af Jens Engberg

Indledning

I oktober 1871 oprettedes i Århus en afdeling af Internationale. Afdelingen fik en kort opblomstring. Da Internationale i august 1873 blev forbudt i Danmark, videreførtes afdelingen i Århus under navn af Århus og Omegns demokratiske Arbejderforening, men mod slutningen af 1870'erne indstillede også denne forening al virksomhed. I oktober 1882 stiftedes imidlertid en forening, Demokratisk Samfund, der i foråret 1883 omdannedes til en kraftfuld socialdemokratisk partiforening.

Her skal undersøges nogle aspekter af historien omkring dannelsen af den århusianske afdeling af Socialdemokratiet. Først redegøres for, hvorledes Demokratisk Samfund stiftedes og omdannedes til en socialdemokratisk partiforening, dernæst undersøges, om det talmæssige omfang af bevægelsens rekrutteringsgrundlag kan oplyses, tillige om der kan konstateres kvantitative forskelle, som kan bidrage til at forklare, at bevægelsen fik gennemslagskraft i 1882, men ikke havde det i 1872. Herefter sammenholdes Demokratisk Samfunds program fra 1883 med Gimle-programmet fra 1876, hvorpå Århus-programmet vurderes i lyset af Marx' kritik af Gotha-programmet.

Derpå redegøres for indholdet frem til udgangen af 1883 af Demokratisk Samfunds blad Socialdemokratisk Ugeblad, forløberen for dagbladet Demokraten. På grundlag af redegørelsen for indholdet af bladet søges konstateret, hvordan Demokratisk Samfund formulerede sin politik i Socialdemokratisk Ugeblad, samt hvordan den her formulerede politik forholdt sig til Demokratisk Samfunds program.

2. Demokratisk samfund

De ledende ved oprettelsen af Demokratisk Samfund var Emil Marott og Harald Jensen. Marott var født i Store Heddinge i 1856. Han uddannedes som typograf og kom i 1875 til København, hvor han begyndte at interessere sig for den social-

demokratiske bevægelse, men i øvrigt også sympatiserede med venstre-bevægelsen. Efter i nogle år at have været soldat kom Marott i 1882 til Århus, hvor han fik ansættelse på venstrebladet Århus Amtstidendes trykkeri¹ Harald Jensen var født i København 1851, også han blev typograf, arbejdede omkring 1871-72 et årstid i Århus, hvor han hørte Geleff og blev påvirket af ham, var derefter i København, men vendte i 1875 tilbage til Århus og fik ligeledes arbejde på Århus Amtstidendes trykkeri. I 1876 blev Harald Jensen formand for typografernes fagforening i Århus. I 1881 blev han formand for en sammenslutning af de typografiske fagforeninger i Jylland, som i 1882 blev landsdækkende. Harald Jensen havde forbindelse med kredsen omkring resterne af Demokratisk Arbejderforening, gennem ham var der kontinuitet fra den århusianske Internationale fra 1872 til den socialdemokratiske bevægelse fra 1882 eller 1883.²

Initiativet til oprettelsen af Demokratisk Samfund blev taget den 1. oktober 1882, da en lille kreds af mennesker, hvoriblandt Marott og Harald Jensen, besluttede at indkalde til et møde for at drøfte oprettelsen af en forening.³ I følge hvad én af deltagerne 50 år senere huskede, var det hensigten at lade foreningen udvikle sig til et politisk parti, mens Harald Jensen i 1883 og 25 år senere mente, at det politiske havde udviklet sig af sig selv lidt efter lidt. Allerede den næste dag holdtes det første møde, hvortil indfandt sig 17 mennesker. Som indbydere stod Marott, skrædder R. Madsen, cigarhandler N.C. Petersen og typograf Arnold Olsen. På indbydernes vegne udtalte Marott, at hensigten med mødet var at danne en demokratisk forening for unge mænd. Der var tilslutning til tanken, de tilstedeværende indtog sig straks som medlemmer, og der blev nedsat et udvalg til at forme foreningens love. Til dette udvalg valgtes Marott, R. Madsen, N.C. Petersen, urmager Henriksen, skomager Poulsen og typograf L.A. Svendsen.

Ved det næste møde ugen efter vedtoges foreningens love, som nu er gået tabt. Foreningen kaldtes »Demokratisk Samfund navnlig for unge Mænd i Aarhus«. Dette navn var blot tænkt som et dække over foreningens egentlige politiske formål, blev det senere hævdet af én af mødedeltagerne. Det var foreningens formål at »udvikle og begrunde en demokratisk overbevisning« og at »drage til sig unge mennesker, som ofte ikke har lejlighed til at tilbringe en friaften på en fornuftig og behagelig måde«.⁴

Det næste halve år udfoldede foreningen en livlig virksomhed med mindst et møde hver uge med foredrag, diskussioner og selskabelige sammenkomster. Diskussionsemnerne og foredragene, der blev holdt af foreningens egne medlemmer, var af blandet art. Der lagdes ud med et foredrag om håndværkernes og arbejdernes politiske stilling, der var foredrag om kongedømme eller republik, om normalarbejdsdagen, om den socialistiske bevægelse blandt landarbejderne, om kirkens adskillelse fra staten og om politisk oplysningsarbejde, men der blev også holdt foredrag om rent oplysende og underholdende emner som f. eks. »Fædrelandskærlighed« eller »En rejse i Nordafrika«. En aften hørte man et foredrag betitlet »Hvad er råhed«, en anden aften taltes over emnet »Hjemskaller«, eller der holdtes oplæsning i »Jysk Mundart«. Der blev holdt gåsegilde, bal, tønde- og potteslagning, maskerade og et punchegilde, hvor den første skål var »For kongen«. Der var intet

ved foreningens aktiviteter, som de ses i dens forhandlingsprotokol, der kunne tyde på, at Demokratisk Samfund havde nogen bestemt politisk orientering. Foreningens medlemstal var i oktober 1882 nået op på 50,⁵ i juli 1883 var der 180 medlemmer.⁶ Der er ikke bevaret nogen medlemsfortegnelse, og der kendes derfor kun navnene på de medlemmer, som deltog i det stiftende møde den 2. oktober, som valgtes til bestyrelsen, eller som deltog i diskussionerne efter foredragene, og som derfor er nævnt i forhandlingsprotokollen.⁷ Det drejer sig om 43 mænd. Af disse kendes professionen for de 42. Af disse var de 29 håndværksuddannede eller beskæftiget med håndværkslignende erhverv. En var skræddermester, resten var tilsyneladende svende, ikke færre end 8 var typografer, 7 var skræddere. Desuden var der blandt de 42 et antal af 3, der var journalister. Blandt de resterende 10 var der en kontorist, en gæstgiver, en musiker, en cigarhandler, en fabrikant, en handelsmand og en pantelåner. Tilbage er 3 arbejdsmænd, hvoraf de to indmeldtes i april 1883 som ikke betalende medlemmer i forbindelse med optagelsen af resterne af Demokratisk Arbejderforening, og én, som er nævnt i forbindelse med murer Jacob Jensens medlemsskab. Selv om der muligvis har været flere arbejdsmænd end disse 3 blandt medlemmerne, har de faglærte håndværkere alligevel domineret. Det var kun mænd, der var medlemmer. Kvinder var udelukket fra medlemsskab, også efter at »navnlig for unge Mænd« var strøget af foreningens navn. Omskabelsen af Demokratisk Samfund til en afdeling af Socialdemokratiet kom, som Harald Jensen hævdede, lidt efter lidt. Ved foreningens tredje møde den 24. oktober talte urmager Henriksen om håndværkernes og arbejdernes stilling. Henriksen angreb Folketingets Venstre skarpt for deres lunkenhed over for arbejderspørgsmålet og arbejdernes forhold i byerne, og han fremhævede nødvendigheden af, at arbejderne fik deres egne repræsentanter. Der udspandt sig en livlig diskussion efter foredraget, hvor man vel har drøftet den socialdemokratiske bevægelses betydning. Foreningens avis-hold kunne tyde på sympatier for Socialdemokratiet: Man abonnerede på Folketidende og den københavnske Social-Demokraten. Foreningens love ændredes ved et møde den 22. januar 1883. Her droppede man »navnlig for unge Mænd i Aarhus« af foreningens navn, men lovændringerne sigtede i øvrigt ikke, så vidt det kan ses, mod at lette overgangen til tilslutningen til Socialdemokratiet. Der var diskussion efter ændringernes vedtagelse, men om hvad kan ikke ses. Ved samme lejlighed indvalgte handskemager Andersen og skræddermester Johansen i bestyrelsen; den sidste blev næstformand. Da disse to efter foreningens overgang til Socialdemokratiet ekskluderedes, kan deres indvalg i bestyrelsen ikke opfattes som en styrkelse af en eventuel socialdemokratisk-venlig fløj.

Mandag den 12. marts 1883, efter at man havde diskuteret emnet søndags- og nat-arbejde og indførelse af en normaldag, fremkom Harald Jensen, som hidtil i følge forhandlingsprotokollen ikke havde spillet en betydende rolle, med følgende forespørgsel: »Om bestyrelsen agter at fremkomme med forslag til at omdanne foreningen til Socialdemokratisk Samfund«. Forespørgslen blev støttet af et flertal af de tilstedeværende, men enkelte talte imod, og Harald Jensen fremsatte derefter følgende forslag til resolution: »Forsamlingen opfordrer bestyrelsen til ved en generalforsamling at søge foreningens navn og program forandret i socialdemokratisk

retning, og hvis dette sker, at søge samvirke med Socialdemokratisk Forbund i København«. Denne resolution blev vedtaget med 24 stemmer mod 4, men flere afholdt sig fra at stemme.⁸

Ved den efterfølgende generalforsamling den 2. april blev vedtagelsen om foreningens omdannelse bekræftet. Stemmetallet er ikke anført i forhandlingsprotokollen. Der nedsattes et udvalg bestående af Marott, Harald Jensen, redaktør Knudsen, typograf Laursen og skrædder Olsen til at udarbejde de nye love »i socialdemokratisk retning«. Disse nye love blev sendt til Socialdemokratisk Forbund i København til godkendelse. Forbundets bestyrelse stillede enkelte forslag til ændringer, hvad disse gik ud på, vides ikke, men besluttede i øvrigt at anbefale Forbundet at optage Demokratisk Samfund som »en filial i Århus«. På Forbunds-mødet den 28. april blev optagelsen vedtaget. Den 30. april blev de nye love derefter vedtaget af Demokratisk Samfund ved en generalforsamling, og lørdag den 5. maj fejredes den nye forenings tilblivelse ved en fest i forsamlingsbygningen.⁹ Her markeredes forbindelsen med den tidligere arbejderbevægelse i Århus, idet Demokratisk Samfund, som foreningens stadig hed, fik overrakt den fane, som havde tilhørt den århusianske Internationale. Ved festen udveksledes telegrammer med Socialdemokratisk Forbund i København. Demokratisk Samfund havde anmodet om at få Hørdum sendt over som taler ved festen, men dette havde ikke kunnet komme i stand¹⁰ og hovedtaleren blev derfor Harald Jensen. Han udbragte et leve for Socialdemokratiet, »som ikke var et nationalt parti, og hvis opgave det var at frigøre arbejdet. Proletarens børn fødtes til trælle i følge den nuværende samfunds-ordning, som kun var skabt ved menneskenes havesyge og egenkærlighed; den var kort sagt bygget på menneskenes udyder. Det var arbejderne, hvem det tilkom at reformere samfundet, således at der blev ret for alle og uret for ingen, da det var dem, der led mest under den nuværende ordning. Men målet kunne kun nås ved sammenhold og enighed, og om end det ikke nåedes i vor tid, skulle vi indvirke på de unge, således at de kunne føre sagen frem til sejr«. ¹¹ Den sidste taler var skrædder Thomasen, der talte over ordet »lighed« i almindelighed, og specielt over den lighed, som burde være mellem håndværker og arbejdsmand, måske en hentydning til brydninger indenfor Samfundet. Men efter den sidste tale var der bal i den Demokratiske, og det varede lige til klokken 5 den næste morgen.

Det er umuligt at afgøre, om det har været Marotts og Harald Jensens hensigt fra Demokratisk Samfunds stiftelse, at det skulle omdannes til en socialdemokratisk partiforening, når tiden var moden hertil. For Marotts vedkommende kan det være tvivlsomt, om han, der ikke før 1882 havde været aktiv i arbejderbevægelsen, men som i bred almindelighed havde sympatiseret med oppositionen mod højrestyret, sigtede så langt som mod dannelsen af en Århus-afdeling af Socialdemokratiet. Det forholder sig anderledes med Harald Jensen. Hans politiske tilhørsforhold var ham klart allerede tidligt i 1870'erne, og af ham ville man snarere kunne vente, at Samfundet var oprettet med det formål at skole en kreds af unge arbejdere i den socialdemokratiske tænkning og at lade den organisation, hvori skolingens skete, danne basis for den socialdemokratiske partiforening. Harald Jensen gav selv i første nummer af Socialdemokratisk Ugeblad følgende fremstilling, der intet rø-

ber om hans egne eventuelle intentioner: »Efterhånden viser det sig, som altid, når folk først får øjnene op for politik, at det langt overvejende antal af medlemmerne, for størstedelen håndværkere, sympatiserede med de socialdemokratiske idéer. Man var derved kommet til et foreløbigt resultat, og der blev mere og mere stemning for at give foreningen et bestemt politisk præg ved at slutte sig til det danske socialdemokratiske forbunds hovedbestyrelse i København«. ¹²

Hvad enten overgangen til Socialdemokratiet har været planlagt eller ej, gik den ikke ganske uden tab af medlemmer. Den 20. marts, altså ugen efter at Harald Jensen havde fremsat og fået vedtaget sit resolutionsforslag, ekskluderedes på et bestyrelsesmøde foreningens næstformand, skræddermester Johansen. Som grund blev givet, at Johansen havde udvist »ikke-demokratisk optræden i foreningen«. Eksklusionen blev bekræftet på en efterfølgende generalforsamling, men kun med 36 stemmer mod 13. ¹³Marott oplyste senere, at eksklusionen var begrundet med, at Johansen havde anmeldt et medlem af Samfundet til politiet for en ubetydelig bedragerisag, ¹⁴ men det er uanset dette nærliggende at sætte eksklusionen i forbindelse med stridigheder som følge af omlægningen. Et andet medlem med anciennitet fra det stiftende møde og forhenværende bestyrelsesmedlem, typograf Arnold Olsen, udmeldte sig af foreningen. ¹⁵ Senere på året, i december 1883, fremkom der i Århus Folkeblad forskellige indlæg med angreb på Demokratisk Samfund, der blev beskrevet som en drikkebule, og på Marott, der karakteriseredes som ugudelig og drikfældig. Disse indlæg angaves af Folkebladets redaktør at være forfattet af medlemmer af Samfundet. Uroen kom også til udtryk ved ét af Samfundets møder, hvor handskemager Andersen, et andet stiftende medlem og tidligere bestyrelsesmedlem, vedblev at afbryde Marott. Meget forsmædeligt måtte bestyrelsen tilkalde politiet for at få Andersen fjernet. Den følgende dag blev Andersen ekskluderet. Eksklusionen blev vedtaget med 78 stemmer mod 16. ¹⁶ Marott forklarede uroen med, »at nogle ganske få medlemmer, der iøvrigt ikke udmærker sig ved nogen sympati eller interesse for Socialdemokratiet, tror at kunne forårsage splitelse iblandt os og ødelægge det, der ved en alvorlig og flittig virksomhed var opbygget«. ¹⁷ Eller med andre ord, uroen var forårsaget af en tilbagebleven rest af medlemmer, der ikke kunne sympatisere med Samfundets tilslutning til Socialdemokratiet. Mod Andersens eksklusion havde talt urmager Henriksen, ligeledes stiftende medlem af Samfundet. Han blev ekskluderet i juli 1884, da det blev opdaget, at han havde stemt på højremanden godsejer Ingerslev, ¹⁸ men derefter var det slut med eksklusionerne, og der blev ro i foreningen.

I året 1883 fortsatte Demokratisk Samfund sin virksomhed. Den vigtigste begivenhed ud over, at Demokratisk Samfund begyndte at udgive sit eget blad, var givet, at bestyrelsen besluttede sig til at nærme sig fagbevægelsen. Den 23. juni holdtes et fælles møde med flere århusianske fagforeningers bestyrelser, hvor man drøftede en fælles stillingtagen til den netop løbende cigararbejderstrejke. Den 10. august holdt Demokratisk Samfund et offentligt møde i forsamlingsbygningen om cigararbejderstrejken. Formanden for cigararbejderforbundet var hovedtaler, og der deltog 300 mennesker i mødet. Lørdag den 18. august holdtes et nyt møde, hovedtaleren var denne gang C. Hørdum, og der deltog

1.000 mennesker. Man bemærkede i Demokratisk Samfunds forhandlingsprotokol, at det store fremmøde vidnede om, »at interessen for deres egen sag begynder at vågne hos de århusianske arbejdere og lover godt for sagens fremgang«.

Noter:

1. E. Marott: Tidsbilleder, 1930.
2. Demokraten 25. sept. 1932.
3. Demokraten 2. okt. 1932, Demokraten 24. sept. 1907. Den følgende fremstilling bygger navnlig på Demokratisk Samfunds forhandlingsprotokol 1882-1892, der findes i Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv, afleveret dertil 1936 fra Socialdemokratiet i Århus.
4. Århus Amtstidende 3. okt. 1882.
5. Århus Amtstidende 31. okt. 1882.
6. Demokratisk Samfunds forhandlingsprotokol, 1882-1892, 18. juli 1883, s. 12.
7. Se bilag 1.
8. Demokratisk Samfunds forhandlingsprotokol 1882-1892, referat i Social-Demokraten 17.3.1883.
9. Ang. forhandlingerne med København henvises til forhandlingsprotokol for Socialdemokratisk Forbund 1878-1886, Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv, 24. april 1883, 28. april 1883. Referat af festen i Århus i Demokratisk Samfunds forhandlingsprotokol 1882-1892, 5. maj 1883 s. 11 og Social-Demokraten 9. maj 1883.
10. Demokratisk Samfunds forhandlingsprotokol 1882-1892 5. maj 1883 s. 11.
11. Socialdemokraten, 9. maj 1883.
12. Socialdemokratisk Ugeblad 19. juni 1883.
13. Demokratisk Samfunds forhandlingsprotokol 1882-1892, 19. og 20. marts 1883 s. 8.
14. Socialdemokratisk Ugeblad 29. jan. 1883.
15. Demokratisk Samfunds forhandlingsprotokol 1882-1892, 30. april 1883 s. 10.
16. Demokratisk Samfunds forhandlingsprotokol 1882-1892, 24. jan. 1884, s. 18-19.
17. Socialdemokratisk Ugeblad 29. jan. 1884.
18. Demokratisk Samfunds forhandlingsprotokol 1882-1892, 2. juli 1884 s. 24-5.

3. Det talmæssige rekrutteringsgrundlag for Demokratisk samfund.

Umiddelbart må man formode, at den socialdemokratiske bevægelse i Århus rekrutterede sine tilhængere navnlig blandt arbejderne, håndværkerne, de mindst bemidlede af håndværkermestrene og de selvstændige næringsdrivende. I det følgende undersøges, om størrelsen af dette befolkningsgrundlag kan oplyses, tillige om der af forskelligt statistisk materiale for årene 1872 og 1882 kan ses forskelle, som kan bidrage til at forklare, at bevægelsen fik gennemslagskraft i 1882, men ikke havde det i 1872. Materialet, som benyttes, er folketællingerne fra 1870 og 1880,

skatteligningerne fra 1872 og 1882, listerne over valgberettigede fra 1872 og 1882, og protokollerne over udbetalinger fra fattigvæsenet ligeledes fra 1872 og 1882. Dette materiale afprøves i forbindelse med følgende hypoteser:

1. *Rekrutteringsgrundlaget øges, når antallet af arbejdere, daglejere og tyende øges absolut.*

Og i forlængelse heraf:

2. *Rekrutteringsgrundlaget øges, når antallet af arbejdere, daglejere, medhjælpere og tyende øges relativt.*

Hypoteserne 3 og 4 forudsætter, at indkomstniveauet sænkes ned til arbejderløn for middelklassen, således at denne nærmer sig opslugning i proletariatet:

3. *Rekrutteringsgrundlaget øges, når antallet af personer med arbejderlønnin-
ger øges absolut.*

Og:

4. *Rekrutteringsgrundlaget øges, når antallet af personer med arbejderlønnin-
ger øges relativt.*

Hypotese 5 lyder på, at der indtræffer en yderligere forarmelse af arbejderklassen:

5. *Rekrutteringsgrundlaget øges, når der sker en generel sænkning af indkomst-
niveauet for de lavestlønnende.*

Den følgende hypotese hviler på den modsatte teori.

6. *Rekrutteringsgrundlaget øges, når indkomstniveauet hæves for større dele af
de lavestlønnende.*

De efterfølgende hypoteser lyder:

7. *Rekrutteringsgrundlaget øges, når der sker hævnung af indkomstniveauet for
de lavestlønnede, men dette ikke følges af øget politisk indflydelse.*

Og:

8. *Rekrutteringsgrundlaget øges, når enkelte grupper opnår hurtige indkomst-
forbedringer, som ikke modsvares af indkomstforbedringer for andre grup-
per.*

Hypotese 9 giver plads for den mulighed, at der ikke sker en forarmelse af de lavest-
lønnede, men at væksten i indkomst alligevel er så stor for de rigeste, at der opstår
en øget forskel mellem rig og fattig:

9. *Rekrutteringsgrundlaget øges, når der bliver større forskel mellem laveste og
højeste indtægter.⁹*

Den første redegørelse for industri- og arbejdsforhold i Århus er J. T. Bayers fra 1885.¹ Ifølge Bayer fandtes der i byen i 1885 1008 mennesker, nemlig 798 mænd, 82 kvinder og 128 børn under 14 år, der var beskæftiget som industriarbejdere. Bayers undersøgelse er dog ikke af stor værdi i den foreliggende forbindelse, da den ligger sent og kun omfatter industriarbejdere og kun ved private virksomheder.² Århus havde i 1870 ca. 15.000 indbyggere, i 1875 ca. 19.500 og i 1880 ca. 25.000.³ Ved folketællingerne i 1870 og 1880 grupperede man købstædernes folketal efter familiefaderens placering i produktionslivet, hvorved det gøres muligt at foretage en opdeling i tre hovedkategorier:

	1870		1880	
	Tal	Pct.	Tal	Pct.
1. Embedsmænd, funktionærer, militære, rentenydere samt disses familier	3.531	24	5.100	20
2. Selvstændige næringsdrivende samt disses familier	5.398	36	9.126	37
3. Medhjælpere, arbejdere, daglejere og tyende samt disses familier	6.096	40	10.605	43
I alt	15.025	100	24.831	100

Gruppe 3 voksede kraftigt i absolutte tal fra 1870 til 1880. Forudsætningerne for hypotese 1 ses således at have været til stede. Også grupperne 1 og 2 voksede: forudsat at familiestørrelsen var den samme i 1870 som i 1880 i de 3 grupper, stod gruppe 3 relativt omtrent ligeså stærkt i 1870 med 40 pct. som i 1880 med 43 pct. Forudsætningerne for hypotese 2 har ikke været til stede. Det er klart, at de sociale skel i byen ikke har fulgt skellene mellem de tre ovenfor opstillede grupper. Til selvstændige næringsdrivende var således ikke blot medregnet alle håndværksmestre og selvstændige næringsdrivende uanset deres forretnings størrelse (syersker f. eks.), men tillige folk, som uden at være daglejere ikke var i fast ansættelse hos andre. Det er derfor rimeligt med brug af skatteansættelserne at se på indtægtsgrupperingerne, også for derved at konstatere, om der rokkes ved den ovenfor brugte inddeling i 3 grupper.

Skatteansættelserne skete i 1872 og 1882 på den måde, at ligningskommissionen, uden at der var indgivet selvangivelse, fastsatte et tal for den enkelte skatteydets årlige indkomst. Fastsættelsen skete efter ligningskommissionens medlemmers viden om den enkeltes omstændigheder eller efter et skøn over den med erhvervet forbundne indkomstmulighed. Man vidste, hvad arbejdere og håndværkere tjente, og man havde en præcis opfattelse af de handlendes og industridrivendes indtægtsmuligheder. Ansættelsen viste ikke den egentlige indkomst, der skete reduktioner for de næringsdrivende vedkommende til skønnede udgifter i forbindelse med indkomstens erhvervelse, mens de laveste indkomster reduceredes forud for skattebetalingen.⁴ Ansættelsen gjaldt ikke blot den enkelte forsørgers indkomst, men også de penge, som tjentes af hans kone og børn; dette forklarer, at indkomsterne for arbejdere kan overstige de fra andet materiale kendte arbejderløninger. Der kunne protesteres over ligningskommissionens skøn, men det synes ikke at have været almindeligt, at det skete. Skatteligningerne, således som de fremtræder i de to lignings-protokoller for 1872 og 1882,⁵ er således ikke oversigter over byens indbyggers indkomster, men kategoriseringer efter skønnet indkomst. I 1872 fastsattes indtægterne i rigsbankdaler i med 50 delelige tal og med 250 som laveste beløb. Indtægter under dette beløb har man altså ikke sat i skat. I 1882 skete ligningen i kroner i med 100 delelige tal og med 600 som laveste indkomst. I det

følgende sammenstilles 1872 indkomst i rigsbankdaler omregnet til kroner med indkomst i 1882 i kroner. Indkomstniveauet har ganske vist været stigende,⁶ hvad også fremgår af den forhøjede grænse fra 500 til 600 kr., men da det er umuligt nøjagtigt at bestemme 1872-lønnens værdi i forhold til 1882-lønnen, da der her kun skal søges efter en grov opdeling i få kategorier, og da denne opdeling tegner sig meget tydeligt, skønnes det forsvarligt at foretage denne sammenstilling. Forinden denne opdeling forsøges, skal bemærkes, at det ikke af erhvervsbetegnelserne fremgår, om en håndværker er svend eller mester. Om en snedker med 800 kr. om året synes det rimeligt at antage, at han er svend, mens snedkeren med f.eks. 2.500 om året efter al sandsynlighed er mester. Snedkeren med 900-1.000 om året kan derimod ligeså vel være svend som mester.

De laveste indtægter på 500 kr. i 1872 og 600 kr. i 1882 havde næsten udelukkende daglejere og arbejdere, faglærte som ufaglærte. I denne kategori findes f.eks. snedkere, bagere, smede, opvartere, arbejdere ved jernbanen, gårdskarle og brænderikarle, men dog også folk som en musiklærer, en jernbaneassistent, en lærerinde og en kommis.

Arbejderne er også dominerende blandt dem med 7-800 kr. om året, men her finder man tillige f.eks. en grønthandler, en værtshusholder, en kaffebrænder, en vognmand, en politibetjent, en handelsfuldmægtig, en fabriksbestyrer, en vejassistent, en købmand.

Blandt dem med 900 kr. årligt findes stadig arbejdsmænd og håndværkere, men en del af de her placerede håndværkere kan have været selvstændige mestre. Kun få arbejdere har nået 1.000 kr. om året, nogle typografer har f. eks. denne indkomst. For håndværkernes vedkommende gør der sig samme usikkerhed gældende som overfor, men det forekommer sandsynligt, at det er mestrene, som har kunnet svinge sig op til 1.000 kr. Ellers finder man her f. eks. fuldmægtige, vognmænd, forskellige funktionærer, en optiker, en gæstgiver, en bogholder, en telegrafbestyrer, en maskinbygger, en pantelåner, en droscheholder, en restauratør, en bankfuldmægtig.

Indtægter mellem 1.000 kr og 3.000 kr. har været almindelige for købmænd, høkere og andre selvstændige næringsdrivende. En lærer har tjent 1.800 kr., en adjunkt 2.500 kr. en præst 2.600 kr., en mægler 3.000 kr. Indtægter over 3.000 kr. om året og op mod 5.000 har været nået af et begrænset antal handlende og af håndværksmestre med virkeligt store forretninger, desuden af nogle fabrikanter samt af visse overordnede embedsmænd. Nogle af byens sagførere og læger har tjent mellem 3.000 og 5.000 om året.

Indtægter over 5.000 kr. om året har kun byens matadorer haft. Man finder her f. eks. i 1882 borgmesteren med 8.500 kr., biskoppen med 9.000 kr., desuden cjerne af de store købmændsforretninger, handelshuse og industriforetagender, som nåede indtægter mange gange større end borgmesterens og biskoppens.

Ud fra ovenstående synes det rimeligt at inddele de i skatteprotokollerne lignede i 4 grupper:

1. Indtægten under 1.000 kr. om året.
2. Indtægten mellem 1.100 og 3.000 kr. om året.
3. Indtægten mellem 3.100 og 5.000 kr. om året.
4. Indtægten over 5.100 kr. om året.

Resultatet bliver herefter med tallene afrundet til nærmeste 10-tal således:¹⁷

Årlig indkomst	1872		1882	
	Tal	Pct.	Tal	Pct.
1.000 kr.	1.780	71	2.360	57
1.100-3.000 kr.	530	21	1.390	34
3.100-5.000 kr.	110	4	210	5
5.100- kr.	90	4	170	4
Ialt	2.510	100	4.130	100

Antallet af skattelignede med lønninger ikke større end arbejderlønninger er øget absolut fra 1.780 i 1872 til 2.360 i 1882. Tilstedeværelsen af forudsætningerne for hypotese 3 synes således bekræftet, men der ligger naturligvis i dette kun en indirekte bekræftelse af oplysningerne i folketællingerne om en stigning i tallet på arbejdere. Antallet af personer med lønninger ikke større end arbejderlønninger er nemlig gået relativt tilbage fra at udgøre 71 pct. i 1872 til kun at udgøre 57 pct. i 1882. Forudsætningerne, som ligger til grund for hypotese 4 har ikke været til stede. Da det relative tal på arbejdere med mere og familier i 1870 udgjorde 40 pct. og i 1880 43 pct., så burde (når bortset fra forrykninger, som skyldtes stigningen i folketallet fra 1870 og 1880 til 1872 og 1882 og eventuelle forskelle i børnetal) det relative tal på folk med arbejderlønninger have været lidt større i 1882 end i 1872. Da det imidlertid er væsentligt mindre, faldet fra 71 pct. til 57 pct. eller 14 pct., kan forklaringen kun være, hvis folketællingernes erhvervsgrupperinger er rigtige, at et antal mennesker, som i 1872 aflønnedes med arbejderlønninger eller havde indtægter som selvstændige af samme størrelse, i 1882 er rykket op i den næste indtægtsgruppe. Forudsætningerne bag hypotese 3 synes derfor ikke at have været til stede. Snarere har vi nærmet os bekræftelse på tilstedeværelsen af forudsætningerne enten for hypotese 6 (indkomstniveauet hæves for større dele af de lavestlønnede) eller også for hypotese 8 (enkelte grupper opnår indkomstforbedringer, som ikke modsvarer af tilsvarende indkomstforbedringer for andre grupper). Da hypotese 6 vanskeligt kan forenes med hypotese 8, må senere prøves en afklaring på dette punkt. Forudsætningerne bag hypotese 5 er ikke fundet til stede, intet tyder på, at der er sket en generel sænkning af indkomstniveauet for de lavestlønnede. Det er muligt, at de ændrede forholdstal mellem de lavestlønnede og dem med mellemindkomster kan indicere øgede sociale spændinger. Den relative tilbagegang for gruppen med arbejderlønninger kunne skyldes, at indtægtsniveauet generelt har

været stigende, men kunne også hænge sammen med, at et større antal små håndværksmestre og handlende i 1872 lå på linje med arbejdere, men at de i 1882 indtægtsmæssigt havde distanceret sig fra disse. Hvis det sidste har været tilfældet, kunne det have bidraget til at skabe frustration hos de tilbageblevne og hos arbejderne jfr. hypotese 8. I øvrigt må bemærkes, at den stærke vækst i gruppen af skattelignede med indtægter fra 1.100 til 3.000 kr., kan have betydet en styrkelse af Socialdemokratiets rekrutterings grundlag, for så vidt som det var småmestre og småhandlende eller særligt velstillede arbejdere, der rykkede ind i gruppen, og for så vidt som de har været villige til at støtte Socialdemokratiet.

Afstanden mellem de laveste og højeste indtægter er blevet øget voldsomt i 10-året mellem 1872 og 1882. I 1872 var den højeste indkomst rådmand H. Liisbergs, 36.000 kr., han fulgtes af biskop Brammer, som tjente 34.000 kr., derefter kom købmand C. Langballe med 28.000 kr. og købmand Lazarus med 20.000 kr. I 1882 derimod tjente Hans Broge 120.000 kr., bryggeriejer L. C. Meulengracht tjente 100.000 kr. og derpå tjente 3 købmænd hver 40.000 kr. I 1872 havde 29 mennesker indtægter på 10.000 kr. og derover, summen af indtægterne var 470.000 kr., men i 1882 havde 67 indtægter over 10.000 kr., og summen af indtægterne blev 1.245.000 kr. Tilstedeværelsen af forudsætningerne for hypotese nummer 9 bekræftes således.

Det skal herefter undersøges, om der under grupperne af skatteansatte fandtes et større antal af lavtlønnende i stilling som arbejdere, medhjælpere, tyende eller uden erhverv. I 1872 var tallet af skatteansatte 2.510. Ved folketællingen i 1870 var der i Århus 4.643 mænd i alderen fra 18 til 70 år, d.v.s. i den alder, som hovedsageligt var den erhvervsaktive. Af disse 4.643 udgjorde de skatteansatte i 1872, d.v.s. 2.510, kun 54 pct. I 1880 var det tilsvarende tal 7.214, af hvilke de 4.130 skatteansatte i 1882 udgjorde 57 pct., således at antallet af ikke-skatteansatte skulle være 2.136 i 1872 og 3.102 i 1882. I overvejelserne må indgå, at der i begge årene blandt de 18-70-årige mænd var 4-500 militære, som ikke er taget med blandt de skatteansatte. Endvidere var nogle af de yngste blandt de 18-70-årige muligvis ikke begyndt at arbejde, og en del af de ældste kan have holdt op med det. Der var enkelte kvinder blandt de skatteansatte. Endelig må tages i betragtning, at byen var i stadig vækst, også antallet af mænd i alderen mellem 18 og 70 år må være steget; i 1872 og 1882 fremkommer ved absolut interpolation tallene 5.157 og 7.728. Det ræsonnement, der herefter kan opstilles, ser for 1872 således ud:

$$(Mænd\ 18-70\ i\ 1870 = 4.693) + (Skatteansatte\ 1872 = 2.510) + (Militære = 4-500) + (Nogle\ af\ de\ yngste) + (Nogle\ af\ de\ ældste) + (Enkelte\ skatteansatte\ kvinder) + (Vækst\ mænd\ 18-70\ 1870-72 = 464) = ca.\ 2.000.$$

For 1882 nås ved samme ræsonnement et tal på omkring 3.000, således at det skønnes, at der var ca. 2.000 mænd i 1872 og ca. 3.000 i 1882, der placeredes under indtægtsgrænserne 250 rigsbankdaler og 600 kr. om året. Tæller man ved hjælp af folketællingerne de gifte mænd i 1870 og 1880, viser det sig, at man her når tal af samme størrelsesorden som tallene på de skatteansatte, og det er derfor nærliggende at tro, at de ikke-skatteansatte er dem, der har haft små indtægter og ikke har haft egen husstand. Antallet af mænd med arbejderlønninger har altså været i 1872 om-

kring 3.800 og i 1882 omkring 5.400; den absolutte fremgang i denne gruppe har været betydeligt større, end det fremgår af tallene over skatteansatte. Dette er en yderligere bekræftelse af forudsætningerne bag hypotese 3.

At der har været en større gruppe af medhjælpere, arbejdere, daglejere og tyende, end det fremgår af skatteligningerne, vides allerede fra folketællingerne, men tilstedeværelsen af en stor gruppe af medhjælpere og tyende uden egen husstand bekræftes yderligere, når listerne over valgberettigede ved Folketings- og kommunalvalg inddrages. Valgret havde uberygtede mænd over 30 år, med mindre de uden at have egen husstand stod i privat tjenesteforhold, nød eller havde nydt understøttelse af fattigvæsenet, som ikke var eftergivet eller tilbagebetalt, var ude af rådighed over deres bo eller ikke havde haft fast bopæl i byen i ét år.⁸ Af mænd over 30 år var der i 1870 i følge folketællingen 2.873. Valgret havde imidlertid kun 2.295, uden valgret var således 578 eller 20,2 pct. I 1880 havde byen 4.444 mænd over 30 år, valgret havde 3.216, uden valgret var 1.228 eller 27,6 pct.⁹

Det relative tal på mænd uden egen husstand har været større i gruppen af mænd under 30 år end i gruppen over denne aldersgrænse, men anvendes alligevel procentsatserne 20,2 og 27,6 over for det samlede tal på mænd mellem 18 og 70 år i henholdsvis 1870 og 1880, nås et tal, der viser, at 938 i 1870 og 1.991 i 1880 ikke ville opfylde betingelserne for valgret bortset fra kravet om alder. Selv om byen var i voldsom vækst, var kravet om ét års bopæl dog så kort en tidsbegrænsning, og så få var understøttede af fattigvæsenet (jfr. nedenfor), at hovedparten af dem, der ikke opfyldte valgretsbestemmelserne, må være blevet kasseret som vælgere, fordi de var i privat tjenesteforhold uden egen husstand. Der var altså en stor gruppe mænd i tjenesteforhold, i 1870 henved 1.000, i 1880 henved 2.000.¹⁰

Det generelle statistiske materiale over udbetalinger gennem byens fattigvæsen rører intet hverken om tiltagende forarmning eller bedre økonomiske kår i byens underste lag. I kalenderåret 1872 udbetales der af fattigvæsenet understøttelse af forskellig art til 231 personer med samt disses eventuelle familier. Tallet på understøttede har altså været større end 231, én af de 231 understøttede var f.eks. en smedsvend, der havde kone og 4 børn. På samme måde udbetaltes der i 1882 understøttelse til 383.¹¹ Sættes disse tal på 231 og 383 i 1872 og 1882 i relation til befolkningstallene for 1870 og 1880 ses det, at som enkeltpersoner eller familieoverhoveder modtog i 1872 1,5 procent understøttelse, i 1882 ligeledes 1,5 procent. Denne overensstemmelse kan lige så vel være udtryk for en svingning i fattigvæsenets understøttelsespolitik som for en stabilitet i behovet for understøttelse, og tallene kan derfor ikke bruges som grundlag for oplysning om omfang eller karakter af fattigdommen i byen. Heller ikke fattigvæsenets protokoller kan bruges som bekræftelse på hypotesen om tilstedeværelsen af betingelserne for hypotese 5 om en sænkning af indkomstniveauet for de lavestlønnede.

Nogle af de oplysninger, som er meddelt i det foregående, skal herefter stilles sammen. Endvidere skal tallene for årene 1872 og 1882, hvor iagttagelsen stammer fra henholdsvis 1870 og 1880, indføjes interpoleret, og kvotienterne for forholdene mellem de forskellige størrelser skal beregnes tillige med de procentvise forandringer mellem kvotienterne for 1872 og 1882. Resultatet bliver således:

Nr Kategorier	1872		1882		Forholdsvis stigning i pct.
	Tal	Kvo- tient	Tal	Kvo- tient	
1 Skatteansatte over 1.100	730	0,41	1.770	0,75	82,9
Andre skatteansatte	1.780		2.360		
2 Skatteansatte over 1.100	730	0,29	1.770	0,43	48,2
Skatteansatte ialt	2.510		4.130		
3 Skatteansatte over 1.100	730	0,16	1.770	0,29	81,2
Mænd 18-70 + skatteansatte over 1.100	4.427		5.958		
4 Skatteansatte over 1.100	730	0,14	1.770	0,23	64,3
Mænd 18-70	5.157		7.728		
5 Skatteansatte over 1.100	730	0,27	1.770	0,49	81,5
Ikke skatteansatte 18-70	2.647		3.598		
6 Skatteansatte ialt	2.510	0,49	4.130	0,53	8,1
Mænd 18-70	5.157		7.728		
7 Mænd 18-70 ikke skatte- ansatte	2.647	0,51	3.598	0,46	+ 9,8
Mænd 18-70	5.157		7.728		
8 Skatteansatte under 1.100	1.780	0,35	2.360	0,31	+11,4
Mænd 18-70	5.157		7.728		
9 Skatteansatte 1.100-3.000	530	0,10	1.390	0,18	80,0
Mænd 18-70	5.157		7.728		
10 Skatteansatte over 3.000	200	,04	380	0,05	25,0
Mænd 18-70	5.157		7.728		
11 Valgberettigede	2.479	0,48	3.400	0,44	+ 8,3
Mænd 18-70	5.157		7.728		
12 Valgberettigede	2.479	0,99	3.400	0,82	+17,1
Skatteansatte	2.510		4.130		
13 Valgberettigede	2.479	1,39	3.400	1,44	3,6
Skatteansatte under 1.100	1.780		2.360		

Nr Kategorier	1872	1882		Forholdsvis stigning i pct.	
	Tal	Kvo- tient	Tal		Kvo- tient
14 Valgberettigede	2.479	4,68	3.400	2,45	+47,6
Skatteansatte 1.100-3.000	530		1.390		
15 Valgberettigede	2.479	12,39	3.400	8,94	+27,8
Skatteansatte over 3.000	200		380		

Tallet på skatteansatte med indtægter over 1.100 kr. er blevet større fra 1872 til 1882 i forhold til andre skatteansatte og skatteansatte i det hele taget, i forhold til mænd i gruppen mellem 18 og 70 år, og i forhold til ikke-skatteansatte (tabellens nr. 1-5). Tallet på skatteansatte er blevet forholdsvis større, samtidig med, at tallet på ikke-skatteansatte er blevet forholdsvis mindre (6 og 7), hvilket sidste også er tilfældet med de skatteansatte under 1.100 kr. (8). Heraf følger, at der må være sket en generel stigning i indkomsten for de lavestlønnende: Forholdsvis flere er kommet over grænsen for skattebetaling (som sattes op fra 500 til 600 kr.); der kan ikke være tale om, at et større tal er forsvundet ned under grænsen. Der er således grundlag for at betragte forudsætningerne for hypotese 6 som tilstedeværende, der har fundet en stigning sted i indkomsten for de lavestlønnede. Samtidig er der sket en betydelig vækst i det forholdsvis tal på ansatte over 1.100 kr., en begrænset gruppe har opnået indkomstforbedringer, som ikke er blevet opnået på tilsvarende vis af det store flertal. Forudsætningerne bag hypotese 8 synes at have været til stede. Der er sket en forholdsvis stigning i tallet på de højstansatte (tabellens nr. 10); der er blevet flere rige, hvilket peger mod forudsætningerne for hypotese 9. Endelig ses det, at tallet på valgberettigede er blevet relativt mindre i forhold til tallet på mænd mellem 18 og 70 år, skatteansatte mellem 1.100 og 3.000 og skatteansatte over 3.000 kr. (tabellens nr. 11-12, 14-15), men lidt større i forhold til skatteansatte under 1.100 kr. Trods de generelle stigninger i indtægt, og selv om et større antal har hævet deres indkomster over normal arbejderløn, har relativ færre valget. Forudsætningerne for hypotese 7 har været til stede, øget indkomst har ikke ført til øget politisk indflydelse.

Resultatet af det foregående bliver, at tallet på arbejdere og folk med lønninger som arbejdere er vokset absolut sammen med byens indbyggertal, mens der ikke er sket nogen stærk relativ vækst i tallet på arbejdere. Tværtimod at »middelstandsfolk« er sunket ned på arbejderlønns-niveauet, synes det at fremgå, at der er sket en indkomstforøgelse for enkelte grupper i den laveste skatteansættelsesgruppe, således at afstanden mellem disse enkelte grupper og de lavestlønnende er blevet øget. Dette er sket, selv om der ikke er sket nogen forarmelse af de lavestlønnede, der synes tværtimod at være sket en hævnning af indkomstniveauet også for disse. Afstanden mellem de rigeste og de fattigste er blevet mærkbart øget, og politiske rettig-

heder i form af valgret er ikke blevet opnået for alle i de grupper, hvor der er sket en indkomstforbedring. Generelt har relativt færre haft valgret i 1882 end i 1872.

1. J. T. Bayer: Dansk Provinsindustri statistisk fremstillet, 1885.
2. Bayers undersøgelse har dog interesse ved at vise, hvor mange arbejdere, der var samlet på de største arbejdspladser, idet store arbejdspladser må betragtes som fremmede for arbejderbevægelsens udvikling. I 1885 beskæftigede de 3 største virksomheder 110, 97 og 62 voksne mænd.
3. Statistisk Tabelværk. 3 rk. 18 bd. Tabeller over Folkemængden i Kongeriget Danmark, 1870, 1871: J. P. Trap: Kongeriget Danmark, 2. udg. 6. bd., 1879. s. 12: Statistisk Tabelværk, 4 rk. Litra A nr. 3. Folkemængden i Kongeriget Danmark 1880, 1883.
4. I København var principperne for ligningen fastsat i Lov og Ordning af de kommunale Skatter i Staden Kjøbenhavn, 1. feb. 1861, §§ 9 og 11, et lignende system må have været anvendt i Århus, men det vides ikke i kraft af hvilken bestemmelse.
5. Protokoller over skatteligninger i 1872 og 1882 i Århus byarkiv.
6. Jfr. Jørgen Pedersen: Arbejdslønnen i Danmark, 1930, s. 77-87: Svend Aage Hansen: Økonomisk Vækst i Danmark, I, 1720-1914, 1972, s. 255.
7. Afrundingen fordi optælling og rubricering efter indkomst rummer fejlmuligheder, når der ikke skrives kort ud på hver enkelt.
8. Danmark Riges gennemsete Grundlov af 5. juni 1849 (1866) § 30; Kommunal Valglov af 26. maj 1968.
9. Der er benyttet valglisterne over Folketings- og kommunalvalg i byarkivet.
10. Disse tal er givetvis meget forsigtige vurderinger, for det første p.g.r.a. at tjenesteforhold uden egen husstand, som anført, må have været mere almindeligt i de yngste klasser, for det andet blev der tilsyneladende manipuleret med valglisterne. A. Bjørnbak klagede i 1882 over, at 71 navngivne kommiss'er hos byens større købmænd var anført som valgberettigede, skønt de var i privat tjenesteforhold og ikke havde egen husstand. Brevet ligger ved valglisten for 1882.
11. Fattigvæsenets protokoller i byarkivet.

4. Programmet

Demokratisk Samfunds program fra 1883¹ må ses i lyset af Socialdemokratisk Forbunds Gimle-program fra 1876,² der er en ret uforandret oversættelse af det tyske Gotha-program fra 1875,³ blot med ændret indledning af et enkelt punkt og tilføjelse af to nye. Det svenske Socialdemokratiske Arbetareförbundet i Malmö udarbejdede og publicerede sit program i november 1882.⁴ Rent kronologisk kunne Århus-programmet hvile på det svenske program, men dette er som Gimle-programmet en oversættelse af Gotha-programmet og visse dele af oversættelsen stammede fra forbindelsen med Socialdemokratiet i København. Også det norske program for den Socialdemokratiske Forening fra 1885 er omtrent enslydende med Gimle-programmet.⁵ Hvad enten Århus-programmet hviler på Gimle-programmet eller direkte på Gotha-programmet, er det derfor rimeligt at sammenholde Århus med Gimle-programmet, og der er ingen grund til i første omgang at anstille sammenligninger mellem Århus-programmet og Gotha-programmet eller det svenske 1882-program. I det følgende sammenholdes Århus-programmet med Gimle-pro-

grammet, først for så vidt angår den generelle disposition, dernæst redegøres for, hvad der af Gimle-programmet er medtaget eller udeladt i Århus-programmet, og hvad der er forfattet selvstændigt af Århus-udvalget, og til slut gives med udgangspunkt i Marx' kritik af Gotha-programmet en almindelig vurdering af Århus-programmet.

Århus-programmet (herefter Å-p) er bygget op i to hoveddele, hvoraf den første viser hen til det samfund, som må skabes, mens den anden beskæftiger sig med reformer, som må tilvejebringes allerede i det eksisterende samfund. Den første hoveddel er disponeret således, at der i tre indledende punkter gives begrundelser for nødvendigheden af og rimeligheden i at arbejderne overtager beherskelsen af produktionsmidlerne. Disse tre punkter munder ud i proklamation om handling, således at målet, et socialistisk samfund, nås. I anden halvdel siges i et indledende punkt, at det primære mål ikke kan nås umiddelbart, hvorefter der i 14 punkter opstilles en række reformkrav, hvis opfyldelse ikke nødvendigvis er betinget af den generelle samfundsændring.

Gimle-programmet (herefter G-p) er mindre skematisk i dispositionen. Opdelingen i to hoveddele findes her, men ikke på den måde, at første del er viet det kommende samfund, anden del det eksisterende. I G-ps første del findes to underpunkter, hvoraf det første ved at karakterisere det eksisterende samfund og opstille mål for dets ændring giver grundsætningerne og forudsætningerne for det andet, hvori angives en række krav og mål for arbejdernes befrielse og politiske virke for at overtage produktionsmidlerne og skabe et bedre samfund. Det her nævnte kan være mål i sig selv eller midler til opnåelse af endelige mål. Anden del af G-p opstiller de reformkrav, som også til dels er brugt i Å-p, men opdelt således, at de første er gældende også i det nye samfund, mens anden del fordres gennemført allerede i det eksisterende kapitalistiske samfund.

I Å-ps første punkt siges, at arbejdet er frembringer af det menneskelige samfunds goder, og at arbejderne bør ligestilles med samfundets øvrige medlemmer. Dette er i ordlyden i nogen grad lig G-ps første punkt. Der er dog, som det skal ses, en væsentlig forskel betinget af brugen af ordene »frembringer af« i Å-p og »kilden til«, som bruges i G-p. I G-p tales der om, at alt udbytte bør tilfalde de arbejdende, i Å-p derimod om arbejdernes ligestilling, hvilket giver en anden mening. Punkt 2 i Å-p, der beskriver fornedrelsen af menneskene under det kapitalistiske fåmandsvælde og overgrebene under den frie konkurrence, har samme mening som anden passus i G-p, men ordlyden er en anden og voldsommere i Å-p. I Å-ps punkt 3 hedder det, at staten må blive folkets eneste arbejdsgiver. I det tilsvarende punkt i G-p siges mere ubestemt, at arbejdsmidlerne må blive fælles ejendom og stå til afbenyttelse for alle, så det rene udbytte tilfalder enhver og bliver uddelt på retfærdig måde. Den proklamation om handling, som disse tre første punkter i Å-p munder ud i, er højst forskellig fra det nærmest tilsvarende i G-p. Hvor G-p kun kort taler om, at arbejderklassen må befri arbejdet og ved alle lovlige midler stræbe efter en fri stat og et socialistisk samfund, taler Å-p mere ordrigt, og uden at der her understreges, at kun lovlige midler skal anvendes, om at rejse energisk og organiseret modstand mod det herskende system for at skabe en mere retfærdig og fornøftig ord-

ning af de sociale og moralske forhold i et socialistisk samfund i en fri stat. Å-p er altså radikalere, eller i hvert fald mere præcist i omtalen af sine midler, og det socialistiske samfund er sat forud for den fri stat. Grundlaget for samfundsordenen i Å-p skal blive frihed, lighed og broderskab. Frihed, lighed og broderskab (eller rettere broderkærlighed) findes også i G-p, men her som noget, der skal herske ikke direkte mellem menneskene, men mellem nationerne. Frihed, lighed og broderskab er i øvrigt ikke med i Gotha-programmet, hvilket kunne indicere, at G-p og ikke Gotha-programmet har været forlæg for lovudvalget i Århus, hvis da ikke netop den anderledes brug af udtrykkene i forhold til G-p kunne pege på uafhængigheden af dette.

I det indledende punkt i Å-ps anden del siges det, at det socialistiske samfund endnu ikke kan etableres, fordi gammel fordom, dumhed og kapitalisternes modstand stiller sig i vejen. Denne hårde formulering findes ikke i G-p. I G-p hedder det, at alle andre klasser end arbejderklassen over for denne er en reaktionær masse. Denne formulering mangler til gengæld i Å-p, her står der tværtimod, at modstanden mod det herskende system bør føres af arbejderne (småborgerne). Placeringen af ordet »småborgerne« i parentes efter ordet »arbejderne« viser, at forfatterne af Å-p at se har disse to klasser haft fælles mål, hvis meningen da ikke er, at de er én og samme klasse. I Å-p tales der ligeledes bredere end i G-p om partiet (dvs. Demokratisk Samfund) som samarbejdende med øvrige meningsfæller blandt arbejderne. Det er dog muligt, at der her tænkes ikke på samarbejde med grupper uden for partiet, men på samarbejdet med Socialdemokratisk Forbund i København.

Å-p går derefter over til at omtale de reformer og krav, som må gennemføres allerede i det bestående samfund. Det siges her, at disse krav må søges opnået ved benyttelse af den ret, som lovene hjemler, hvilket giver en anden mening, end hvor G-p udtrykkeligt hævder at ville søge det socialistiske samfund gennemført indenfor lovenes rammer. Selve kravene får i Å-p også en ganske anden betydning end i G-p, idet, som nævnt, G-p ser en del af kravene som statens fundament, altså også som den socialistiske stats fundament, mens Å-p kræver dem som midlertidige nødvendige reformer, indtil det socialistiske samfund kan realiseres. Det første reformkrav i Å-p, udryddelsen af alle sociale og politiske uligheder, er i ordlyd liget et tilsvarende krav i G-p. Men her tænkes det først opnået i den socialistiske stat. Å-ps to næste reformkrav, nemlig almindelig, lige, direkte valgret med hemmelig afstemning, 22 års valgretsalder og valgdag på en søndag, direkte lovgivning gennem folket ved almindelig afstemning, indførelse af parlamentarismen og afskaffelse af tokammerssystemet, svarer til 3 punkter i G-p. Her gælder imidlertid igen, at Å-p ser disse ting som nødvendige reformer, mens G-p betegner dem som statens fundament, altså som G-ps socialistiske stats fundament. I G-p rejses der ikke krav om parlamentarisme, til gengæld kræver dette program specifikt valgret for kvinder, hvilket ikke er tilfældet i Å-p. I Gotha-programmet sættes valgretsalderen til 20 år mod 22 år både i G-p og Å-p. Dette kunne igen pege på G-p som Å-ps forlæg, hvis da ikke dette er en af de ting, som Socialdemokratisk Forbund har krævet ændret.

I Å-p kræves almindelig, fri, fælles og forpligtende undervisning i statsskoler, mens der i det tilsvarende punkt i G-p tales om almindelige folkeopdragelses institutter, organiserede af staten samt om almindelig, lige og obligatorisk skoleundervisning. Å-p er klarere, tillige mere vidtgående i sit krav om fri, d. v. s. gratis undervisning og i kravet om skolerne som statsskoler, hvor G-p mere vagt taler om folkeopdragelses-institutterne som blot organiserede af staten. Med disse institutter i G-p må iøvrigt menes børne og ungdomsskoler; det giver dårlig mening at tro, at der har været tænkt på voksenundervisning. I den tyske tekst i Gotha-programmet virker dette punkt heller ikke så forkludret som i den danske. Antagelig netop af denne grund ændres dette punkt da også ved beslutning af Socialdemokratisk Forbund i oktober 1882 til det mere mundrette: »Fri og fælles skoleundervisning i statsskoler og oprettelse af børneopdragelsesanstalter ved staten.«⁶ Dette er ret ligt mening og ordlyd i Å-p, men der er ikke verbaloverensstemmelse, og derfor heller intet der tyder på, at lovudvalget i Århus direkte har benyttet denne programændring.

Som G-p kræver Å-p afskaffelse af den stående hær og indførelse af et folkeværn, men tillige Danmarks neutralisering, indtil der oprettes internationale voldgifts-domstole. I Å-p kræves afskaffelse af alle indirekte skatter som i G-p, men i Å-p findes den tilføjelse, at visse indirekte skatter må bevares af hensyn til udlandet, indtil frihandel er indført over alt. Kravet om indførelse af en skat med stigende skala erens i de to programmer. Igen i punktet om retsplejens offentlighed har Å-p ting, som ikke findes i G-p, nemlig krav om indførelse af nævningedomstole og offentlig ansættelse af sagførere. I G-p siges i forbindelse med punktet om uddannelse blot, at religionen må være en privatsag, mens Å-p har et selvstændigt punkt, der kræver kirkens adskillelse fra staten og præsternes aflønning af menighederne. Begge programmerne kræver fri foreningsret, fælles er også kravet om indførelse af en normalarbejdsdag og forbud mod nat- og søndagsarbejde. G-p har desuden en tilføjelse om forbud mod arbejde i fabrikker, hvor helbred og sædelighed går tabt, som mangler i Å-p. Begge programmer kræver tilsyn med og sanitetskontrol af arbejdspladser og arbejdsboliger ved embedsmænd, valgte af arbejderne. G-p kræver fuldstændig ret til at forvalte syge- og understøttelseskasser uden regeringens indblanding, samt (uafhængigt af Gotha-programmet) human omsorg for syge, gamle og arbejdsinvalidere. I Å-p findes disse punkter, men der mangler bemærkningen om regeringens ikke-indblanding og i stedet for human omsorg kræves understøttelse uden bortfald af borgerlige rettigheder.

Endelig er der visse punkter, som findes i G-p, men som ikke er medtaget i Å-p:

Der fordres: »Afskaffelse af lønarbejdssystemet, samt enhver slags udbytning, ligemeget i hvilken form den optræder«.

»Det danske socialdemokratiske arbejderparti virker nærmest i en national stamme, men er overbevist om arbejderbevægelsens internationale karakter«.

»Produktionsforeningerne er for industri og agerdyrkning på den måde at indrette, at den socialistiske organisation kan opstå af fælles arbejde.«

»Præstegårdsjordene inddrages, og anden til salg værende landejendom købes af staten og bortforpagtes derefter af denne til husmænd og andre landarbejdere«.

Der fordres: »Afskaffelse af cellesystemet samt adskillelse imellem politiske og såkaldt simple forbydere«.

Sammenfattende må det siges som resultatet af sammenligningen af Å-p med G-p, at det første tydeligt nok har mange ligheder med det sidste. Om Århusudvalget har benyttet G-p eller Gotha-programmet kan ikke siges, da de punkter, som findes i G-p, men ikke i Gotha-programmet, og som er medtaget i Å-p, kan være tilføjet på foranledning af Socialdemokratisk Forbund. Sandsynligheden taler dog for, at Århusudvalget ikke har været uden kendskab til det danske G-p. De generelle dispositioner i Å-p og G-p er nogenlunde lig hinanden, trods den betydningsfulde forskel, at Å-ps reformpunkter sigter mod det eksisterende samfund, mens G-ps sigter mod dels det eksisterende, dels det kommende samfund. En række enkeltpunkter i G-p er tilsyneladende ordret overtaget i Å-p, andre punkter er givet visse hovedsageligt stilistiske ændringer eller der er føjet ting til. Det bemærkelsesværdige ved Å-p, der hvor ligheden med G-p konstateres, er imidlertid, at det ikke, som både G-p og det svenske 1882-program, er en blot og bar oversættelse af Gotha-programmet fra 1875. I de punkter, hvor Å-ps forfattere var enige med G-p, har de ønsket at bruge deres egne ord.

Den ganske særlige interesse, som må knyttes til Å-p, udspringer dog ikke af dets stilistiske nyskabelser, men derimod af at Å-p indholdsmæssigt på flere væsentlige punkter adskiller sig markant fra de tre andre programmer. Å-p er blevet til som et selvstændigt socialdemokratisk partiprogram i den periode, hvor den socialdemokratiske bevægelse grundlagdes, hvor der ikke var plads eller fantasi til store udsving i de nationale programmer, hvor holdningen fra Gotha-programmet, inden publikationen i 1891 af Marx' kritik fra 1875 var blevet kendt, endnu var dominerende. I det følgende skal de punkter, hvori Å-p adskiller sig fra G-p, og dermed også fra Gothaprogrammet, undersøges i lyset af Marx' kritik af Gotha-programmet.⁷

Om Gotha-programmets første punkt, at arbejdet er kilden til al rigdom og kultur, skrev Marx, at det var forkert, fordi naturen lige så vel er kilde til brugsværdierne. Ejendomsret over naturværdier i forening med arbejde skaber rigdom, mens det menneske, der ikke er i besiddelse af andet end sin arbejdskraft, er henvist til at være slave for den, der har gjort sig til ejer af de materielle arbejdsbetingelser. Gotha-programmet fortsætter i en eftersætning, at da arbejde kun er muligt i samfundet, tilhører arbejdsudbyttet, med lige ret for alle, dets medlemmer. Herom skrev Marx, at denne sætning er den samme, som altid er blevet hævdet af forsvarerne af de bestående samfundstilstande, nemlig at arbejderudbyttet må tilkomme samfundet, mens der kun tilkommer arbejderen det, som ikke er nødvendigt

for opretholdelsen af samfundet. Allerede i G-p er denne eftersætning gledet ud, man har muligvis haft betænkeligheder ved den tyske formulering, men det er i så fald ikke lykkedes at sætte noget andet i stedet.⁸ I Å-p derimod hedder det, at arbejdet er frembringer af samfundets goder, og at arbejderne må stilles lige med samfundets øvrige medlemmer. Sætningen er således ud fra Marx' bemærkninger i det mindste rigtigere end i Gotha-programmet, idet den sætter arbejdet som frembringer og ikke som kilde, og idet den opstiller arbejdernes krav som ikke underordnede samfundets. Til gengæld rammes sætningen af den kritik, som Marx retter mod Gotha-programmets punkt 3, at det, hvis der er tale om det eksisterende samfund, er absurd at kræve ligestilling med de ikke-arbejdende, og at der i det kommunistiske samfund ikke kan findes det borgerlige samfunds forestillinger om ligestilling. Begreberne retfærdighed og ligestilling er i følge Marx moraliserende og derfor blot en forhindring for arbejdernes begribelse af kapitalismen.

Om Gothaprogrammets (og G-ps) andet punkt, at kapitalisternes monopol på arbejdsmidlerne betinger arbejderklassens elendighed, skrev Marx, at formuleringen kun inddrog kapitalisterne, ikke grundbesidderne. I Å-p tales blot om det kapitalistiske fåmandsvælde som elendighedens årsag uden at arbejdsmidlerne nævnes, punktet er altså i denne udformning ikke åbent for fortolkning om udeladelse af grundbesidderne. Ordene i Å-p om gammel fordom, dumhed og kapitalisternes modstand som hindring for etableringen af det socialistiske samfund, ville Marx antagelig kritisere som ren idealisme.⁹

Mod Gothaprogrammets tredje punkt, at arbejdets befrielse kræver arbejdsmedlemmes ophøjelse til samfundets fælleseje og kollektiv regulering af det samlede arbejde med retfærdig fordeling af arbejderudbyttet, rejste Marx sin hårdeste kritik. Marx indvendte, at udtrykket »arbejdsudbyttet« var uanvendeligt, fordi det ikke fremgik, om udbyttet var produktets samlede værdi, værdien som arbejdet havde tilføjet produktet, bruttoværdien eller værdien minus produktions- og andre omkostninger. Om udtrykket »retfærdig fordeling« skrev Marx, at det bundede i den borgerlige opfattelse, at alle skulle have lige ret for lige arbejde, altså i virkeligheden ulige ret for ulige arbejde, mens der i det kommunistiske samfund, hvor mennesker ikke blev vurderet i kraft af deres arbejdskapacitet, ville blive ydet efter evne og giver efter behov. Endelig skrev Marx, at spørgsmålet om fordeling af arbejdsudbyttet var underordnet og afledte opmærksomheden fra det mere betydningsfulde spørgsmål om fordelingen og den ændring af produktionen, som ville finde sted i det socialistiske samfund, hvor den afgørende forandring ville være, at hele produktionen indrettedes til produktion for de menneskelige behov. Der ville således ikke blot finde en fordeling sted af det individuelle konsum, men man ville også forlade kapitalens produktion for akkumuleringen, d.v.s. produktionen netop for brugsværdier, der er unødvendige for det menneskelige konsum. Det var dette socialismen ville opnå, og stillet over for den kolossale befrielse for menneskeheden, som dette ville betyde, blev al snak om retfærdighed og lighed tåbelig. Heraf udsprang Marx' desperate raseri over programmet. Marx' kritik af dette punkt i Gotha-programmet rammer ikke Å-p, der kort og klart, uden bemærkning om retfærdig fordeling

af arbejdsudbyttet, opstiller som mål, at staten bliver folkets eneste arbejdsgiver, altså netop sigter mod produktionsmidlerne, ikke mod produktionsudbyttet. At der med »stat« i Å-p ikke menes den eksisterende stat, men det socialistiske samfund, fremgår tydeligt af punktets placering. I øvrigt må det bemærkes, at forestillingen i Å-p om en statsform som rammen om det socialistiske samfund er ganske umarxistisk, og at heller ikke Å-p giver udtryk for forståelse for betydningen af produktionomlægningen.

Marx kritiserede Gothaprogrammets punkt om, at arbejdets befrielse må være arbejderklassens værk, og at alle andre klasser overfor arbejderklassen er en reaktionær masse. Han harcellerede over det ubestemte, at »arbejdet« skal befries, og han henviste til Det kommunistiske Manifest, hvor der tales om bourgeoisiet som revolutionært i forhold til adel og middelstand og som revolutionært under indtryk af den truende proletarisering. Endvidere henviste han til samarbejdet mellem arbejderbevægelse og håndværkere, små-industridrivende og bønder under det tyske rigsdagsvalg i 1874. Igen må det konstateres, at Å-p ikke rammes af kritikken. Sætningen om alle andre klasser som reaktionære er væk, der tales tværtimod om, at der rejses modstand fra arbejderne (småborgernes) side, ikke for ubestemt at befri arbejdet, men for at skabe et socialistisk samfund.

I Gotha-programmet hed det, at arbejderklassen virker indenfor den nuværende nationale stats rammer, men er klar over, at kampens resultat bliver internationalt broderskab mellem folkene. Dette blev i G-p til, at Socialdemokratiet virker »nærmest i en national stamme, men overbevist om arbejderbevægelsens internationale karakter.« Marx afviste, at arbejderbevægelsen på nogen måde begrænses af nationalstaternes grænser. Punktet er udeladt i Å-p, og ganske givet bevidst, man sporer aktiv opposition i, at Harald Jensen den 5. maj 1883 ved den nye partidanelses stiftelsesfest udbragte et leve for »Socialdemokratiet, som ikke var et nationalt parti.«¹⁰ Gotha-programmet erklærede at tilstræbe med alle lovlige midler den fri stat og det socialistiske samfund, ophævelse af lønsystemet med den jernhårde lønningslov og afskaffelse af al social og politisk uenighed. Om dette krav skrev Marx, at begreberne om lønsystemet og den jernhårde lønningslov var overtaget fra Lassalle, hvis på Malthus' befolkningslov byggende teori det var, at arbejdslønnen altid vil være lig det minimalt nødvendige til livets opretholdelse. Marx indvendte, at arbejdslønnen ikke er lig arbejdets værdi, men lig den værdi, der fastsættes på arbejdskraften i penge, således at der bliver en merværdi, som kan overtages af kapitalisterne. Punktet var derfor et alvorligt overgreb med et af den socialistiske tænkningens fundamentale punkter. I øvrigt hånede Marx den manglende logik i, at den jernhårde lønningslov, som ifølge Lassalle var naturgiven, uden videre skulle afskaffes. Marx harcellerede også over, at man ville afskaffe al social og politisk ulighed; med afskaffelsen af klasseforskellen ville uligheden forsvinde af sig selv.

Mod forestillingen om den fri stat indvendte Marx, at der overhovedet ikke i anvendelsen af termen stat var gjort plads for overvejelser om dens forskellige indhold i det eksisterende kapitalistiske samfund, i overgangsfasen til det socialistiske samfund, hvor staten ikke kan være andet end proletariatets diktatur og ende-

lig i det socialistiske samfund, hvor staten vil dø bort. Ved kun at kræve de demokratiske rettigheder gennemført indenfor rammerne af det eksisterende samfunds stat ophørte Gotha-programmet med at have noget at gøre med såvel proletariats diktatur som det socialistiske samfund. De reformistiske krav om demokratiske rettigheder, der tilmed kun søgtes opnået med lovlige midler, var uværdige, fordi de i virkeligheden kun førte til en konsolidering af det kapitalistiske samfund.

Gotha-programmets punkt er overtaget uden større ændringer i G-p, dog er det interessant at bemærke, at der er foretaget den redaktionelle ændring, at den ulogiske frase om den jernhårde lønningslov er taget ud.

I Å-p findes dette punkt ikke, eller rettere, det er omredigeret til ukendelighed. Her hedder det i stedet, at der skal tilstræbes en retfærdig og fornuftig ordning af de sociale og moralske forhold, men det siges udtrykkeligt, at dette vil blive nået i et socialistisk samfund. Frihed, lighed og broderskab er den borgerlige revolutions mål, og Marx ville antagelig have vendt sig mod, at de er placeret så centralt som overhovedet muligt som det endelige mål, om hvilket det siges, at det skal nås ved lovlige midler. På den anden side ligger i kravet om frihed, lighed og broderskab det krav om den eksisterende stats omstødelse, som Gotha-programmet var vejet tilbage for. Derimod har Å-p intet at indvende mod, at der allerede i det eksisterende samfund tilstræbes udryddelse af social og politisk ulighed ved hjælp af lovlige midler. Å-p rammes derfor ikke på samme måde som Gotha-programmet af Marx' kritik, at man for de demokratiske rettigheder, »disse rare småting«, glemte hovedsagen. Gotha-programmet (og ligeledes Å-p) var opspaltet i et maksimums- og et minimumsprogram. Dette er navnlig karakteristisk for partierne under 2. Internationale, men gør sig i øvrigt gældende (med forskelle i radikalitet o.s.v.) allerede i arbejderbevægelsen siden 1. Internationale. Marx godkendte, hvad især hans deltagelse i 1. Internationale viste, en sådan programmatisk spaltning, men var, som det fremgår af kritikken af Gotha-programmet, ikke indstillet på at godkende de ting, som han betragtede som forræderi over for socialismens teori. Marx sønderlemmede kritisk såvel programmets reformistiske indhold som dets bestemmelse af indholdet i det fremtidige samfund og bestemmelsen af den socialistiske produktionsområde. For Marx blev maksimumsprogrammet således ikke blot magtovertagelsen eller arbejdernes overtagelse af produktionsmidlerne (som i Å-ps pkt. 2), der blot er en forandring af den kapitalistiske produktionsmådes værdiforøgning, men maksimumsprogrammet må rumme en videnskabelig bestemmelse af socialismen. Marx ville således ikke tolerere at bestemmelsen af og propogandaen for socialismen blev udeladt, kravet om lønarbejdets afskaffelse skulle være det centrale i et socialistisk partiprogram. Marx' nærmest som ligestyldighed virkende holdning over for reformpunkterne skal forstås ud fra dette.

Gotha-programmets og G-ps punkt om oprettelse af produktionsforeninger for industri og agerbrug ud af hvilke der skulle opstå en socialistisk organisation af arbejdet, om hvilket Marx hånende skrev, at det var udtryk for Lassalles opfattelse, at man med statslån kunne bygge et nyt samfund, er ikke medtaget i Å-p, heller ikke G-ps punkt om præstegårdsjordernes anvendelse for husmænd og landarbejdere er medtaget.

Marx, der altså ikke vurderede betydningen af Gotha-programmets punkter om de demokratiske rettigheder højt, viede dem heller ikke megen opmærksomhed. Marx anså således f.eks. kravet om og kampen for normalarbejdsdagen som et naturligt led i et socialistisk partis kamp, men hævdede også, at kravet om normalarbejdsdagen i sidste ende imødekom kapitalens krav, hvis det ikke knyttes sammen med kravet om lønarbejdets afskaffelse og udbredelsen af viden om den langt større mulighed for under socialismen at nedskære arbejdsdagen.¹¹ Om punktet lige folkeopdragelse ved staten, almindelig skolepligt og gratis skoleundervisning skrev han, at undervisningen ikke kunne blive lige i et klassedelt samfund, at kravet om gratis skoleundervisning ville føre til, at de velstillede udgifter til undervisning ville blive afholdt af statskassen, og at folkeopdragelse ved staten, så længe der var tale om det kapitalistiske samfunds stat, var et skadeligt krav. Som anført er dette punkt i Gotha-programmet sprogligt omredigeret i både G-p og Å-p, men meningsmæssigt er der ikke sket ændringer, således at såvel G-p og Å-p på dette punkt rammes af Marx' kritik. Om kravene om en normalarbejdsdag, indskrænkning af kvindernes arbejde, forbud mod børns arbejde og tilsyn med fabriksarbejde skrev Marx, at de var for upræcise; der burde f.eks. have været anført, hvad arbejdsdagen skulle være. Om fabriksinspektører burde der have stået, at de kun kunne afsættes ved dom, og der burde have været bestemmelser om sundhedsforanstaltninger og beskyttelse mod ulykker. Heller ikke G-ps og Å-ps punkter vedrørende dette er præcise, dog bemærkes det, at Å-p kræver understøttelse af syge og arbejdsinvalides.

Det konstateres ved denne sammenholdning af Marx' kritik af udkastet til Gotha-programmet med Å-p, at en række af de kritiske bemærkninger, som Marx anførte mod Gotha-programmet, ikke ville kunne være bragt i anvendelse mod Å-p. Det falder naturligt her at opsummere Marx' kritik i tre kategorier. Den første og væsentligste vedrører sammenkædningen mellem statsbegrebet og reformkrav. Hovedsagen er her, at der i Å-p skelnes skarpt mellem på den ene side det eksisterende kapitalistiske samfund med samt dets stat og på den anden side det kommende samfund, endvidere at denne skarpe skelnen ikke findes i Gotha-programmet, og at der i Gotha-programmet fordres en række reformer og opstilles en række krav, som det dels for nogle vedkommende ud fra Marx' opfattelse ville være umuligt at få gennemført i det eksisterende samfund, dels for andre vedkommende ville være skadeligt at få gennemført. I Å-p derimod stilles reformkravene udelukkende til det eksisterende samfund, mens det udtrykkeligt siges, at disse reformkrav kun må fremsættes, fordi det socialistiske samfund endnu ikke har kunnet skabes. I Å-p gennemføres således smukt en skelnen mellem maksimums- og minimumskrav, der hvor disse i Gotha-programmet rodes sammen. I anden kategori indgår Marx' kritik af en række begreber i Gotha-programmet, som i følge Marx var arvegods fra Lassalles falske lære. Gotha-programmets punkter om arbejdet som kilden til al rigdom, om arbejdsudbyttet og den retfærdige fordeling, om alle andre klasser som én reaktionær klasse overfor arbejderklassen, om den jernhårde lønningslov og om oprettelsen af produktionsforeninger for at skabe en socialistisk organisation er de væsentligste i denne forbindelse. Om disse punkter gælder

det, at de alle er ændret eller udeladt i Å-p, således at Å-p fremtræder som mindre lassalleansk, mere marxistisk end Gotha-programmet og G-p. Den tredje kategori af Marx' kritiske bemærkninger rummer angrebene på enkeltpunkter for mangel på præcision dels i den politiske tænkning, dels i sprogbrugen. Også her gælder det, at Å-p har formuleringer, som er således ændret i forhold til Gotha-programmet og G-p, at de ikke rammes af Marx' kritik. Heri ligger ikke, at det postuleres, at Å-p er et rent marxistisk partiprogram, i alle detaljer i overensstemmelse med hovedlinierne i Marx' forfatterskab. Å-p indeholder, som allerede anført, punkter, der strider mod Marx' lære, således navnlig forestillingen om, at der også i det socialistiske samfund vil eksistere en stat. Desuden er Å-ps krav om retfærdighed for arbejderne som anført ganske umarxistisk, kravet om arbejdernes ligestilling i samfundet kan dårligt opfattes som andet end et krav om arbejdernes ret til borgerliggørelse, kravene om et socialistisk samfund i en fri stat, at engang frihed, lighed og broderskab kan blive grundlaget for samfundsordningen er dels ulogisk, eftersom den borgerlige revolutions mål er uforenelige med det socialistiske samfund, dels vel i virkeligheden i højere grad udtryk for en venstreliberalistisk end for en socialistisk grundholdning hos programforfatterne. Å-p bliver meget hurtigt færdig med revolutionen (»da imidlertid den tid endnu ikke er kommet, da disse retfærdige idéer i sin helhed kan overvinde gammel fordom, dumhed og kapitalisternes modstand«), hvorfor det ligger lige for at postulere, at forfatterne har revolutionen manglet aktualitet, over for kravet om revolution var deres holdning decideret defaultistisk, reformerne var langt væsentligere end revolutionen.

Forfatterne af Å-p har været utilfredse med G-p, har søgt at skabe et program, der var i overensstemmelse med deres mere eller mindre usikre viden om socialismen, men har på grund af mangel på kontant viden navnlig måttet give deres utilfredshed med G-p udtryk ved at udelade punkter fra det. I øvrigt må det bemærkes, at Å-ps reformisme og mangel på revolutionær bevidsthed må vurderes i lyset af tilstanden i det samfund, som programmet vendte sig mod. Det må tages i betragtning, at det var forbundet med fare for liv og helbred også i det danske samfund at kæmpe for de punkter i programmet, der ikke var revolutionære, men blot reformistiske. Sammenfattende kan konstateres, at det fremgik af den direkte sammenstilling af G-p og Å-p, at G-p (eller Gotha-programmet) med hensyn til de enkelte punkters placering og ordvalget har været benyttet som et forlæg af Århus-udvalget. Programmets indledende del har Århusudvalget navnlig ikke brudt sig om, det er skrevet helt om, men reformkravene er i hovedsagen bibeholdt, selv om der er foretaget den betydningsfulde ændring, at reformkravene er stillet til det eksisterende samfund. Visse krav er ikke medtaget, andre er givet en drejning, bl.a. har Århusudvalget interesseret sig for pacifisme (internationale voldgiftsdomstole). Af sammenstillingen af Marx' kritik af Gotha-programmet med Å-p er det fremgået, at Århusudvalget fik givet sit program et indhold, der i mindre grad var lassalleansk, i højere grad var marxistisk end G-p og Gotha-programmet.

Imidlertid anses kendskabet til Karl Marx og hans forfatterskab ikke for at have været stort i Danmark forud for udgivelsen af første bind af Kapitalen i Socialistisk Bibliothek i 1885. Den københavnske Socialdemokraten indeholdt 17. marts og 2.

maj 1883 en nekrolog og en mindeartikel over Karl Marx, men begge disse artikler er karakteriseret ved deres mangel på præcise biografiske oplysninger og mangel på omtale og vurdering af Karl Marx' forfatterskab. Der gives blot titlerne Kommunisternes Manifest, Kritik af den politiske Økonomi og »Karl Marxes Mesterværk Kapitalen.« Over for disse noget korte og primitive omend anerkendende artikler står artiklerne om Karl Marx og andre af socialismens teoretikere i Socialdemokratisk Ugeblad, som fra den 19. juni 1883 blev udgivet af Demokratisk Samfund i Århus med Harald Jensen som redaktør. Ugebladets 2. og 3. nummer af 3 og 10. juli indeholder en artikel om Karl Marx. Artiklen er usigneret. Forfatteren kender nøje Karl Marx' levnedsløb og nævner følgende af Marx' produktion: Rheinische Zeitung, tysk-franske tekstbøger i samarbejde med Arnold Ruge, Filosofiens elendighed, Neue Rheinische Zeitung, Det kommunistiske Manifest, Bidrag til kritikken af den politiske økonomi, Kapitalen I og de utrykte forarbejder til II og III. Om kritik af den politiske økonomi siger artiklens forfatter, at den er et lærd værk og ikke let at læse. Om Kapitalen I står der i artiklen: »Det blev udgivet i Hamburg og vakte langt mere opsigt end hans tidligere anførte socialøkonomiske skrift; hans forskninger over værdiernes oprindelse var her langt mere udstrakte og resultaterne begrundede ved et storartet materiale. Foruden de egentlige videnskabelige forskninger indeholder værket en i sin art enestående samling af kendsgerninger over udviklingen af den engelske arbejder- og fabrikslovgivning og over tilstanden i den engelske arbejderstand overhovedet«. Artiklens forfatter må også om Kapitalen konstatere, at den ikke er let at læse, men skriver: »Kapitalen er et epokegørende værk og tillige som Socialdemokratiets katekismus.« Forfatteren ved besked om stiftelsen af Internationale i 1864 og skriver, at den arbejdede for gennemførelsen af socialismens store ideer. Om Marx' forhold til Lassalle står der i artiklen, at Marx ikke var nogen udelt beundrer af Lassalle og hans agitation, og at »det kan heller ikke nægtes, at Lassalle var specielt tysk, eller måske rettere prøjsisk arbejderen; han troede, som før meddelt, at kunne opnå noget af regeringen for arbejderne, et håb, som Bismarck gav næring, og som lassalleanerne endog håbede på flere år efter Lassalles død«. Det hedder i artiklen, at lassalleanernes håb viste sig at være en illusion, og det skildres, hvorledes Liebknecht og Bebel kæmpede dem. Artiklen bærer i sine redegørelser for Marx' forfatterskab præg af forfatterens selvoplevelse, og den afsluttes således: »Men lige som Karl Marx med sejt udholdenhed og uegennyttede kæmpede for retfærdighed for arbejderne, således vil hans ideer stadig føres frem, indtil sejren er vunden, når det er arbejdende folk vil ihukomme hans ord: proletarer i alle lande forener eder!«

Det var som sagt Harald Jensen, der var redaktør af Socialdemokratisk Ugeblad, det var også ham, der skrev hovedparten af indholdet, han var bekendt for fra sine unge år at være meget belæst,¹² og det må efter al sandsynlighed have været ham, der var forfatter til Karl Marx-artiklen. Harald Jensen var tillige medlem af udvalget, der skrev Å-p. Den åbenlyse begejstring og beundring, der kommer til udtryk i artiklen om Marx, kan spores i Å-ps marxistiske drejning bort fra det af Lassalle prægede Gotha-program. Det er ikke muligt at finde et enkelt sted hos Marx, hvorfra Å-p er hentet, Å-p indeholder desuden adskillige misforståelser, men alligevel

peger Å-ps indledning og navnlig dispositionen af Å-p, der giver dette program den største afstand til Gotha-programmet, mod de provisoriske statutter for Første Internationale fra 1864.¹³

Statutterne indledes med ordene »I betragtning af« fulgt af en række »at'er« hvorpå følger et konkluderende »I betragtning heraf« og opridsning af, hvad der skal gøres. Denne dispositionsform er lig dispositionen i Å-p, hvor der efter en generel, uden for programmet stående, omtale at foreningen indledes med tre »da'er« fulgt af et konkluderende »bør« og derpå en række handlingspunkter. Å-ps første »da« om arbejdernes sociale og politiske ligestilling svarer til statutternes om lige rettigheder og afskaffelse af et hvert klasseherredømme. Å-ps andet »da« om det kapitalistiske fåmandsvælde, den døde kapital og arbejdernes forurettelse svarer til statutternes andet »at« om monopolet på arbejdsmidlerne som grundlaget for trældømmen. Å-ps tredje »da« om nødvendigheden af at standse kapitalens overgreb og gøre staten til eneste arbejdsgiver og det konkluderende »bør« svarer til statutternes resterende »at« er om nødvendigheden af arbejderklassens økonomiske og politiske frigørelse. Endelig kan Å-ps internationalisme i modsætning til G-ps og Gotha-programmets tale om de nationale rammer pege mod Å-ps brug af statutterne.

Noter

1. Se bilag 2.
2. Aftrykt i Oluf Bertolt, Ernst Christiansen og Poul Hansen: En bygning vi rejser, I, s. 92-93.
3. Aftrykt i Wolfgang Treue: Deutsche Parteiprogramme 1861-1956, 1956, s. 66-67.
4. Från Palm till Palme. Den svenska socialdemokratins program 1882-1960, 1972, s. 16.
5. Einhard Lorenz: Norsk socialisme i dokumenter, 1970, s. 24-26.
6. Forhandlingsprotokol for Socialdemokratiske Forbund 1878-86, 26. okt. 1882, Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv.
7. Ved det tyske Sozialdemokratische Arbeiterpartei's første kongres i 1869 vedtoges det såkaldte Eisennach-program, der var udarbejdet navnlig på grundlag af Første Internationales principper af August Bebel, som var under indflydelse af Marx og Engels. Ved siden af Sozialdemokratische Arbeiterpartei eksisterede den for en tid af Ferdinand Lassalle ledede Allgemeine Deutsche Arbeiterverein. I maj 1875 ved enhedskongressen i Gotha forenedes de to partier, og man antog Gotha-programmet. Udkastet til dette program blev i 1875 kritiseret af Marx og Engels som et af Lassalles ideer gennemsyret mismask af vulgærdemokratiske forestillinger og fuldstændigt forvanskede kommunistiske teser. Programmet blev dog vedtaget kun med få ændringer. Kritikken blev udtrykt i Marx' brev til den tyske socialdemokratiske leder Wilhelm Bracke 5. maj 1875 med den dertil knyttede afhandling Randglossen zum Program der deutschen Arbeiterpartei, i Engels breve til den ligeledes tyske socialdemokrat Bebel 18.-28. marts 1875, til Bracke 11. oktober og til Bebel 12. oktober 1875, alt sammen publiceret i dansk oversættelse i Socialistisk Bibliotek bind 10 (Mondes forlag), Karl Marx: Kritik af Gotha-programmet, 1940. Marx' Randglossen findes i Karl Marx Friedrich Engels Werke Band 19, Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED, 1972, s. 15-32.
8. Den samme ændring er foretaget i det svenske 1882-program. Ændringen skyldes dog næppe, som hævdet af Bengt Ahlsén i Från Palm till Palme s. 17, Palms overvejelser over Gotha-programmets utilstrækkelighed, snarere at Palms formulering er hentet fra Gimle-programmet.

9. Jfr. f. eks. forordet til kritik af den politiske økonomi.
 10. SocialDemokraten 9. maj 1883.
 11. Jfr. f.eks. i Løn, pris og profit afsnit 13.
 12. C.E. Jensen og F.J. Borgbjerg: Socialdemokratiets århundrede, II, 1904, s. 368-69.
 13. Karl Marx Friedrich Engels Werke Band 16, Institut für Marximus- Leninismus beim ZK der SED, 1971, s. 14-16.

5. Socialdemokratisk ugeblad i 1883

Den 19. juni 1883 udkom det første nummer af Socialdemokratisk Ugeblad. Bladet var Harald Jensens. Han satte sin opsparede kapital på 12-1300 kroner i foretagendet, og han blev selv redaktør. Bladets kontor var Harald Jensens værelse i Munkegade 4, og staben bestod foruden Harald Jensen selv af Emil Marott og en 10 års pige. Alt stof blev skrevet af Harald Jensen eller Marott. »Vi måtte skrive den fra første til sidste linie«, udtalte Harald Jensen i 1908, »de store blade ville ikke bytte med os, og vi havde ikke råd til at holde dem. Følgelig blev saksen kun et lidet brugt redskab, men pennen så meget desto mere.«¹

Formålet med bladudgivelsen blev angivet på forsiden af første nummer: »De to partier, som kæmper om magten her i landet, er os i og for sig temmeligt ligegyldige. Arbejderne kan kun følge det ene så længe, til flertalsherredømmet faktisk er indført, så har de andre og større interesser at varetage end disse splidagtige og kun af egen interesse sammenholdte partier kan føre frem, thi kun Socialdemokratiet virker for det hele samfunds velvære; men dette er ikke gået op for store masser af Danmarks arbejdere, som villigt har ladet sig indrullere i disse partier, ladet deres egne sager ligge for at rage kastanjerne ud af ilden for andre. Dette bør ikke være så. At oplyse disse arbejdere om, at de selv har interesser, de skal varetage, og pligter mod deres stand, dem selv og deres børn, de skal opfylde, at meddele dem, hvorledes deres brødre andet steds kæmper for deres ret, og derved opmuntre dem til at gøre ligeså i stedet for trøstesløs at lide og tåle, at blotte ubarmhjertigt de usle, foragtelige forhold, som er en følge af samfundets nuværende ordening, og at vende deres øjne mod den lysende idé om menneskenes samfund i frihed, lighed og broderskab - det skal være vort mål, og dertil håber vi på kraftig bistand af enhver tænkende arbejder.«

Nedenstående skema viser, hvordan pladsen har været anvendt i Socialdemokratisk ugeblad (herefter SU):

Hovedemne	Pct.		Underemne	Pct.
1. Socialismen	20,0	1.1	Socialismens teoretikere og forfattere, revolutionære forfattere og ledere	9,2
		1.2	Socialismens teori, program og politik	10,8
	2. Socialdemokratiet i Danmark og beslægtede bevægelser i udlandet	12,5	2.1	Socialdemokratiet i Danmark
2.2			Demokratisk Samfund	4,9
		2.3	Socialdemokratisk Ugeblad	3,5

		2.4	Socialdemokratiets forhold til Venstre	0,2
		2.5	Socialdemokratiske, socialistiske, revolutionære bevægelser i udlandet	2,9
3. Fagbevægelsen og arbejdspladsforhold	8,6	3.1	Fagforeninger	0,9
		3.2	Strejker og arbejdsstridigheder	2,1
		3.3	Arbejdspladsforhold	3,4
		3.4	Landsarbejderforhold	1,2
			Landsarbejderforhold	
			Fæstevæsen, fremmedarbejdere	1,0
4. Fjender	6,0	4.1	Overklassens liv og vaner, overgreb mod arbejderklass.	2,3
		4.2	Militæret, militarisme	2,5
		4.3	Politiets og domstolenes overgreb	0,9
		4.4	Kongen	0,3
5. Indenrigspolitik	7,7	5.1	Rigsdagen, forhandlinger	1,9
		5.2	Valg til Rigsdagen	0,1
		5.3	Venstre	0,9
		5.4	Højre	2,6
		5.5	Kommunalpolitik	2,2
6. Nyhedsstof andet end ovenfor 1-5	3,8	6.1	Indenrigs-nyheder	1,4
		6.2	Udenrigsnyheder	2,4
7. Kulturelle forhold	1,9	7.1	Kirken, religiøse forhold	0,8
		7.2	Skolevæsen, voksenundervisning	0,6
		7.3	Andre aviser og tidsskrifter	0,5
8. Sociale forhold	5,7	8.1	Arbejdsløshedsunderstøttelse, fattigvæsen, sygesikring, sundhedsvæsen	4,4
		8.2	Afholdssagen	1,0
		8.3	Forsorg for børn, børnevæs.	0,3
9. Kulturstof	17,0	9.1	Historie, dansk og udenl.	5,9
		9.2	Føljeton, noveller	6,7
		9.3	Digte, sange	3,5
		9.4	Vittigheder, anekdoter	0,9
10. Ikke-redaktionelt stof	16,8	10.1	Meddelelser om møder, fagforeningsmeddelelser	2,1
		10.2	Læserbreve	0,4
		10.3	Annoncer	14,3
Sum	100,0			100,0

Der har været lagt stor vægt på at bringe artiklerne om socialismens teoretikere og forfattere og om revolutionære ledere; der er brugt så meget som 20 pct. af den disponible spalteplads til disse emner. Under næste hovedemne har Socialdemokratiet i Danmark interesseret meget lidt eller det har været svært at skaffe stof om dette emne (1,0 pct.), mens der har været mere interesse for socialdemokratiske og revolutionære bevægelser i udlandet (2,9 pct.), og størst interesse for Demokratisk Samfund og SU i Århus (tilsammen 8,4 pct.) Fagbevægelsen forhold og arbejdspladsforhold er blevet tildelt kun 8,6 pct. af pladsen, ved dette hovedemne er der blevet givet mest til underemnerne strejker og arbejdspladsforhold (tilsammen 5,5 pct.), mens fagforeningernes forhold kun er tildelt 0,9 pct., mindre end både landarbejder- og læstevæsens/fremmedarbejder- spørgsmålene har fået, og mindre end der f. eks. er viet afholdssagen. Angreb på militæret og anti-militariske artikler har været prioriteret forholdsvis højt, der er tildelt disse emner 2,5 pct. Forhold omkring kongen og retsvæsenets og politiets overgreb har interesseret mindre (tilsammen 1,2 pct.), mens historier om overklassens liv og vaner og om overgreb mod arbejderklassen har fyldt 2,3 pct.

Meget naturligt har SU ikke haft stof om forhandlinger i Rigsdagen før denne åbnede i oktober, men selv da har emnet ikke fået megen plads (1,9 pct. for hele året fra juni). Venstre og dets forhold er kun viet 0,9 pct. af spaltepladsen, mens derimod Højre har fået 2,2 pct. Inden- og udenrigske nyheder, bortset fra sådanne som faldt under det ovennævnte, tildeltes kun 3,8 pct. Kulturelle forhold vedrørende kirke, skole og andre aviser og blade fik endnu mindre, nemlig 1,9 pct. SU beskæftigede sig en del med spørgsmål vedrørende arbejdsløshedsunderstøttelse, fattigvæsen, sygesikring og sundhedsvæsen (4,4 pct.), mens spørgsmål om børneforsorg kun tildeltes 0,3 pct. og afholdssagen så meget som 1,0 pct. Kulturstof defineret som historie, føljeton'er og noveller, digte, sange, vittigheder og anekdoter var med ialt 17,0 pct. et stort område, som det formodentlig ikke var svært at skaffe stof til. SU bragte en del meddelelser om foreninger og møder (2,1 pct.) I dette ligger noget af det fagforeningsstof, som ikke har været bragt som egentlig redaktionelt stof. Der var ikke mange læserbreve (0,4 pct.); navnlig mod slutningen af året blev bladet godt forsynet med annoncer (14,3 pct. for hele året). Sammenfattende må det konstateres, at SU har haft et klart parti-politisk sigte: Socialismen og Socialdemokratiet, fagbevægelsen og arbejdspladsforhold, forholdet til institutioner og personer, der opfattes som fjender, lagde beslag på 47,1 pct. af spaltepladsen, mens alle emner (bortset fra det ikke-redaktionelle stof) kun lagde beslag på 36,1 pct.

Artiklerne om socialismens teoretikere og forfattere og om revolutionære forfattere og ledere, som bragtes på bladets første side, var ledsaget af et portræt af den pågældende, og i SU's egne reklamer blev disse artikler fremhævet. I 1883 bragte SU artikler om Karl Marx og Lassalle, de tyske socialdemokrater Karl Liebknecht og August Bebel, den i 1848 henrettede tyske demokrat Robert Blum, franskmændene Saint-Simon, Gustave Courbert (maleren, der deltog i Kommunen), Jaroslav Dombrowski (general under Kommunen), Jean Baptiste Millière (revolutionær, henrettet efter Kommunen) englænderne Robert Owen og Shelley

(digteren), den russiske revolutionære forfatter Nikolai G. Chernyshevski og endelig den danske digter U.P. Overby. I udvælgelsen af disse personer har tilsyneladende flere hensyn spillet ind. Marx og Lassalle måtte helt selvfølgelig med. For Liebknechts og Bebels vedkommende har man følt en forpligtelse, der måtte opfyldes, selv om det var vanskeligt at skaffe dette stof frem². Hvad gælder de andre personer, har vist navnlig muligheden for adgang til et kildemateriale været bestemmende³, men derudover er det tydeligt, at der er grebet ud efter de agitatoriske muligheder. Overby blev tydeligt brugt, da det var agitatorisk hensigtsmæssigt at have en dansker med, og da hverken Pio, Geleff eller Brix kunne bruges. Om Shelley står der, at han var de undertryktes ven og derfor måtte kæmpe mod det elendige, hykleriske samfund. Hans digte tilhørte Socialdemokratiet. Courbet blev direkte udnævnt til at være socialdemokratisk kunstner. Man kunne på denne måde pege på en socialistisk kultur i modsætning til den aristokratiske, alle angreb om forfladigelse og kulturløshed måtte falde til jorden. I omtalen af de franske kommunarder er den agitatoriske effekt udnyttet mere direkte. Om Milliére står der f.eks.: »Han var en hader af løgn og hykleri og måtte på den skændigste måde bøde med sit liv derfor. Det er gået og går dag for dag mange som ham, men folkene råber på hævn over det »civiliserede« samfunds autoriserede mordere. Og den vil komme!« Omtalen af Socialdemokratiet i Danmark uden for Århus bestod hovedsageligt i referater af møder i København. Der blev intet gjort for at fortælle om Socialdemokratiets københavnske ledere eller om medlemstal eller organisationsform. Et tilløb til en status-opgørelse haves i følgende bemærkning: »Arbejderpartiet har i de sidste par år gjort så store fremskridt og er blevet så stort, at der absolut af begge partier (Højre og Venstre) må tages hensyn dertil. I København er det, kan man godt sige, det største parti, om end det endnu ikke er repræsenteret på Rigsdagen, hvilket der dog til næste valg er stor sandsynlighed for, at det bliver, ikke alene i én, men i flere kredse«. Om de rent praktiske ting i forbindelse med forholdet til Venstre taltes ikke meget. Typisk er en bemærkning om, at et fællesmøde mellem Demokratisk Samfund og Venstre spændte af, uden at der hørtes mislyd.

Demokratisk samfunds egne møder blev omhyggeligt refereret. Der bragtes annoncer om forestående møder og opfordringer til indmeldelse. Foreningen blev beskrevet således: »Demokratisk Samfunds medlemmer består af yngre som ældre, hæderlige og retsindige arbejdere her i Århus og tillige i omegnen, hvoraf den største del er vælgere, og det kan siges, at det langt overvejende antal af Samfundets 250 medlemmer virker med liv og interesse for sagen som helhed«. Om styreformen i foreningen hed det: »Arbejderne styrer selv og leder deres sager i den eneste rigtige retning og uden indblanding af dem uvedkommende elementer«. Mod årets slutning konstateres det, at »Demokratisk Samfund er den politiske forening her i byen, som fra den dag den blev stiftet og indtil dato har trukket det tungeste læs og ved sin virksomhed har kastet et sådant lod i den politiske vægtskål her i byen, at vi nu her har et arbejderparti, inderligt forbundet med det københavnske, og hvis organisation for hver dag bliver stærkere og stærkere; dets antal vokser stadig og dets indflydelse bliver større og større, fordi det her lige som Socialdemokratiet alle

andre steder tæller den dygtigste og intelligenteste del af arbejderne i sin midte«.

Om sin egen virksomhed konstaterede SU mod slutningen af 1883: »Et kraftigt og stærkt organ er en nødvendighed for at vor sag skal kunne få den fremgang, den bør have, og det har vist sig i det halve år, hvori Socialdemokratisk Ugeblad har arbejdet, at det har bidraget til at overtale mange af vore standfæller om, hvad der i sandhed var deres interesser, og også bidraget til at standse eller forhindre yderligere undertrykkelse af vor stand«.

Artiklerne om beslægtede bevægelser i udlandet bragtes, som det hed i programartiklen, for at oplyse om, hvordan brødre andet steds kæmpede for deres ret og for at opmuntre til lignende kamp. Der var artikler om socialdemokratiet i Tyskland og Sverige og om arbejderbevægelser og oprørske bevægelser i Frankrig, Italien, Schweiz, U.S.A., Irland, Spanien og Rusland.⁴ Der betonedes i disse artikler »arbejdernes solidaritet i alle lande og nødvendigheden af en stadig forbindelse mellem socialisterne i alle lande«.

SU beskæftigede sig ikke med fagbevægelsen uden for Århus, derimod forsøgte det at virke for organisering af de århusianske arbejdere og håndværkere. Alle fagforeningerne skulle »arbejde på at samle så mange som muligt indenfor sine rammer for at blive så talrige og stærke som muligt«. Målet var »en organisation af samtlige fagforeninger i Århus under en fælles hovedbestyrelse«. Den eneste strejke, som i 1883 blev behandlet i SU, var cigararbejderstrejken i København: SU redegjorde for den historiske og økonomiske udvikling indenfor faget og opfordrede »enhver rettænkende arbejder til at støtte de strejkende i deres hårde kamp mod kapitalen«.

Indtil september 1883 bragte SU kun mindre artikler om arbejderforhold, navnlig om forholdene på havnen, men derefter tog bladet sagen op om et nyt reglement, der var indført på jernbanens centralværksted. SU fandt, at det drejede sig om regler, »der kunne passe for små børn og ikke for voksne mennesker. Regler som ikke alene ville stille arbejderne i klasse med slaver, men også berøve dem lysten til at arbejde«. Der blev holdt et møde for centralværkstedets ca. 400 arbejdere af forskellige fag, og SU skrev i forbindelse med sit referat: »Vi vil håbe, at arbejderne vil indse nødvendigheden af en enig og resolut optræden i denne sag, da det gælder intet mindre end deres stilling som fri arbejdere. Den offentlige menings sympati er på arbejdernes side, og direktøren gør rettest i snarest at træffe en anden for et statsværksted værdigere ordning, men foreløbig skal vi advare enhver arbejder mod at søge eller modtage tilbud om arbejde på jernbanens centralværksted i Århus«. SU fortsatte året ud en voldsom kampagne og truede med at afsløre lyssky licitationsforretninger. Navnene på 6 arbejdere, der har skrevet under på at ville overholde reglementet, blev offentliggjort. SU forklarede, at det var væsentligt at forhindre, »at staten, samfundet, som arbejdsgiver går i spidsen for at undertrykke og slavebinde arbejderne«. I øvrigt var det næppe tilfældigt, at SU særligt beskæftigede sig med forholdene på havnen og ved jernbanen. Internationales formand i Århus i begyndelsen af 1870'erne, C. C. Kruse, havde arbejdet på centralværkstedet, og arbejdspladser som havnen og jernbanen, der var store og beskæftigede arbejdere af flere fag, og som stod i forbindelse med omverdenen, var områder, hvor man skulle forvente, at Socialdemokratiet kunne hente støtte.

SU kørte en kampagne mod de såkaldte fæstemænd, der udbød dansk eller udenlandsk arbejdskraft. Der blev under overskrifter som »Slavehandel med svenske piger« bragt eksempler på, at f. eks. svenske piger var lokket til landet med løfter om høj løn og godt arbejde, hvorpå de blev fæstet bort til den laveste løn og det ringeste arbejde. Sidst på året tog SU en sag op, hvor en kreds af store landmænd på et møde i Århus havde drøftet det betimelige i at importere kinesiske kulier som landarbejdere. SU drog følgende lære af sagen: »Denne handlemåde af vores godsejere viser også tydeligt og klart, hvor dumt det er ved valgene at stemme på en godsejer, og hvad arbejderne fra denne side har at vente. Kun Socialdemokratiet, arbejderpartiet, påtaler overalt arbejderens tarv. og til det bør enhver arbejder slutte sig.« SU noterede iøvrigt, at der havde været Venstre-mænd til stede ved det pågældende møde, men at de ikke havde protesteret.

SU beskæftigede sig i et par større artikler med forholdet mellem landarbejderne og Socialdemokratiet. Landarbejdernes elendige forhold blev beskrevet, og det blev konstateret, at der ikke var umiddelbar god forståelse mellem dem og byarbejderne. Årsagen hertil var den propaganda, som blev drevet »så aldeles systematisk, at det måtte falde enhver i øjnene: at hensigten var at holde disse to stænder, som i så mange retninger har samme interesse, borte fra en samvirken, som aldeles sikkert ville rive den magt, de begunstigede stænder hver dag misbruger, ud af deres hænder til fordel for det hele folks velfærd og lykke«. Stillet over for dette måtte alle landarbejderne »slutte sig sammen om Socialdemokratiets program, slutte sig sammen i egne foreninger og holde socialistiske blade«. Historier om »oprørende storborgerlig nederdrægtighed« var hyppige i SU. Hvor hundbidermandhistorier siges ikke at være stof, mens mandbiderhund er en nyhed, indtog SU groft sagt den holdning, at storborgerhundbiderarbejderbarn var den eneste version, som var værd at bringe. Følgende notits er typisk: »En 13-års dreng blev i tirsdags overkørt udfor Frederiksgade af en herskabsvogn, hvori 2 damer befandt sig. Da drengen var fattigt klædt, anså damerne det naturligtvis ikke for umagen værd at lade holde«.

SU's meddelelser om militæret og militarismen bestod dels i historier om den danske hær, hvor officererne var dumme og brutale og begik overgreb mod de menige, dels i mere teoretiske artikler om militærvæsenets overflodighed. Krige var følger af kongers og stormænds vanstyre og begærlighed og ville ikke kunne finde sted, når de socialistiske tanker var slået igennem i landene. På samme måde påviste SU, at politiet og domstolene i Danmark begik overgreb mod arbejderne, og at lighed for loven kun var mulig i et socialistisk samfund. Kongen blev ikke direkte angrebet i SU, derimod bragte SU flere historier om, hvordan folk var blevet slået eller udsat for fortrædeligheder, fordi de ikke havde vist tilstrækkelig ærbødighed, når kongen optrådte offentligt.

I sine Rigsdags-referater bragte SU uddrag af Venstreledernes indlæg, som SU fandt fornuftige, mens Højreledernes taler ikke blev refereret og i øvrigt blev fejlet af som tåbelige. SU omtalte gerne Venstres folkemøder. Den store deltagelse blev set som tegn på bærekraften i oppositionen, men SU lagde ikke skjul på, at man anså Venstres politik for utilstrækkelig: »- de ledende mænd er bange for at sige deres mening fuldt ud, bange for at komme til at love de besiddelsesløse vælgere for

meget af fremtiden, kun lige nok til at ildne dem op til kamp for grundloven. Og på hvad måde skal folket så kæmpe? Ingen besked.« SU sympatiserede med en Venstremand som V. Pingel (fra 1884 folketingsmedlem valgt i Århus), anerkendte Venstres ledere som dygtigere og hæderligere end Højres, men indskærpede, at alliancen med Venstre kun var taktisk betinget og at den rummede farer: »Fremfor alt, lad os arbejdere, både land- og købstadsarbejdere, passe nøje på, at vi ikke hjælper gårdmændene op ved siden af godsejerne og så selv bliver lukket ude. Ganske vist vil det blive et fremskridt, at det regerende mindretal bliver større, men om det vil hjælpe de besiddelsesløse arbejdere noget, er et tvivlsspørgsmål«. Højre var i følge SU »en lille herskende klike, der ved at brøle sig halsen af led, støtter det nuværende regimente, støtter sin egen privilegerede stilling i samfundet.« Højres politik ville føre til en revolution, som SU for så vidt ville kunne hilse med tilfredshed, selv om man dog helst så udviklingen foregå ad fredelig vej. I sin behandling af kommunalpolitikken i Århus angreb SU byrådets arbejderfjendtlighed og antydede korrupcion og sammenspithed.

Det inden- og udenrigske nyhedsstof i SU var i de fleste tilfælde af en sådan art, at det virkede agitatorisk mod inden-og-udenrigske magthavere. Helt upolitiske nyheder kan findes, f.eks. om en naturkatastrofe, men oftest er der til alt knyttet en politiserende kommentar.

Harald Jensen hævdede som nævnt, at saksen kun blev lidt brugt af SU's redaktion, men pennen så meget desto mere, altså at han og Marott selv forfattede bladets stof og kun i ringe grad lånte fra andre aviser. Påstanden er korrekt, hvilket alene fremgår af SU's emnefordeling: hovedvægten var lagt på omtale af lokale forhold af en sådan art, at der intet var at hente i de andre århusianske aviser. For det udenlandske nyhedsstofs vedkommende er det dog indlysende, at SU må have haft en kilde. Denne kilde synes hovedsageligt at have været den københavnske Social-Demokraten, hvis udenrigsnyheder SU benytter direkte eller i forkortet form. I enkelte tilfælde angiver SU dog sin kilde til at være Der Sozialdemokrat, den i Schweiz publicerede og i Tyskland forbudte avis. Dette er tilfældet for en artikel i SU den 24. juli om Bebels valg i Hamburg, som genfindes i Der Sozialdemokrat den 19. juli. Ligeledes har SU i en artikel den 31. juli om valget i Kiel. Artiklen er en direkte oversættelse af en artikel i Der Sozialdemokrat den 26. SU den 11. september indeholder en artikel i anledning af årsdagen for slaget ved Sedan. Artiklen er en stedvis forkortet, stedvis direkte oversat artikel fra Der Sozialdemokrat for den 6. september. En artikel i SU om valgene i Frankrig den 28 august er et uddrag af en artikel i Der Sozialdemokrat den 23. august. En artikel i SU den 25. september om Martin Luther har som forlæg en artikel i Der Sozialdemokrat for 20. september. SU for 25. september har desuden et referat af arbejderkongressen i Zürich, hentet fra Der Sozialdemokrat den 13. september. SU bringer den 9. oktober en anekdote, der stammer fra Der Sozialdemokrat den 27. september.

Det kunne tænkes, at SU's artikler fra Der Sozialdemokrat stammede ikke direkte fra den tyske avis, men var hentet fra den københavnske Social-Demokraten, der også citerede Der Sozialdemokrat. Dette er imidlertid ikke tilfældet. SU indeholder direkte oversættelser af artikler fra Der Sozialdemokrat, som overho-

vedet ikke har været bragt i Social-Demokraten. Det er således hævet over al tvivl, at Århus-socialdemokraterne i 1883 regelmæssigt har set Der Sozialdemokrat. Af en bevaret postforsendelses-fortegnelse fra 1887 fremgår det, at der ikke er bleven sendt numre af Der Sozialdemokrat direkte til Århus,⁵ men dette kan have været anderledes i 1883, eller Harald Jensen kan f.eks. have fået et af de eksemplarer, som gik til Flensborg. Hørdum i København var agent for Der Sozialdemokrat, men den hurtighed, hvormed SU var i stand til at citere Der Sozialdemokrat, synes at udelukke, at ordningen har været, at SU modtog Der Sozialdemokrat fra København.

SU's artikler fra Der Sozialdemokrat indeholder, hvad der kan betegnes som SU's nyhedsstof fra Tyskland. Det er værd at lægge mærke til, at SU har lånt af de mere refererende artikler i Der Sozialdemokrat, men ikke har fundet anledning til at benytte det tyske blads teoretiske artikler, hvortil bl.a. Marx havde bidraget, og hvortil Engels endnu bidrog. SU har citeret hyppigere og bredere fra Der Sozialdemokrat end Social-Demokraten gjorde det, men dette synes at hænge sammen med, at Social-Demokraten fik sit tyske nyhedsstof navnlig fra Ritzaus Bureau, som SU ikke havde forbindelse med. Der Sozialdemokrat kunne altså hævdes ikke primært at være brugt af SU på grund af bladets status som det internationalt førende socialistiske blad, men som en erstatning for adgangen til et nyhedsbureaus tjenstydelse. På den anden side er det dog naturligvis ikke nogen tilfældighed, at det netop var Der Sozialdemokrat, SU valgte at hente sit tyske nyhedsstof fra.

Noget kunne tyde på, at SU i hvertfald én gang har haft adgang til det franske revolutionære blad L' Intransigeant. SU den 23. oktober indeholder en artikel om den franske præsident Ferry og hans modtagelse under en rejse i Nordmandiet. SU angiver i en note at bringe artiklen som et nødvendigt korrektiv til de storborgerlige bladets hyldestartikler. Artiklens forfatter var den (endnu i 1880'erne) revolutionære Henri Rochefort, og artiklen hævdes i SU at være hentet fra Rocheforts blad L' Intransigeant. Den pågældende artikel stammer ikke fra Social-Demokraten, derimod ses det, at Social-Demokraten den 17. oktober citerer en anden artikel fra L' Intransigeant, som altså tilsyneladende må have fundet vej til socialdemokraterne i København og Århus i oktober 1883. SU synes ikke at have andre artikler i 1883 fra L' Intransigeant, så abonnement på det franske blad har man næppe haft.

Kirken nærmede SU sig i 1883 med nogen forsigtighed. Det afvisttes, at Socialdemokratiet ville afskaffe kirken, men der blev ikke lagt skjul på, at kirken var en del af undertrykkelsesapparatet. En indsamling til fordel for kirkebyggeriet i Århus blev betegnet som tiggeri, og SU hævdede, at der i forvejen var rigeligt plads i de eksisterende kirker. I følge SU brugte kapitalisterne deres monopol på kundskab som et middel til at holde arbejderne nede. Det var derfor et mål for Socialdemokratiet at få forbedret skolevæsenet, men man var klar over, at »storborgerne« ville opfatte det som »-storartet uforskammethed af os at fordre, at proletariatets skidne unger skulle sidde på skolebænken ved siden af noblessens pomadiserede børn.« Kampen for uddannelse var derfor en politisk kamp. SU tilrådede arbejderne at følge Borgerforeningens undervisning i regning, men advarede mod nogle foredrag om historie, der kun var »sagavrøvl« og altså tidsspilde. SU polemiserede

sjældent mod andre aviser, men meddelte undertiden, at Social-Demokraten eller det socialistiske tidsskrift *Ravnen* indeholdt stof af interesse for SU's læsere.

SU angreb forholdene under fattigvæsenet, krævede en dækkende arbejdsløsheds- og aldersundersøttelse, sygesikring for arbejderne og deres sikring mod arbejdsulykker. Meddelelser om mishandling af fattige børn var ikke så hyppige, som de blev i Sabroes tid, men SU fortalte arbejderne, at under det eksisterende system kunne de ikke vente andet, end at deres børn ville blive prisgivet storborgernes ubarmhertighed, skulle de selv dø fra dem. SU havde sit eget karakteristiske standpunkt til afholdssagen: snarere end at se drikkeriet som årsag til fattigdommen, så SU fattigdommen som årsag til drikkeriet. Det nyttede altså ikke at udrydde symptomet drikkeri, ondet måttet angribes ved sin rod, d.v.s. der måtte gennemføres en anden samfundsorden.

Artiklerne om historie, føljeton'er, noveller, digte, anekdoter og vittigheder tjente det hovedformål at bevidstgøre læserne om samfundets uretfærdighed. Magthaverne og de rige fremtrådte i dette stof som onde og dumme. Digtene var socialistiske kampsange, føljeton'er og noveller handlede om de fattiges lidelser, om krigsvæsenets galskab og om storborgernes udsvævelser, de historiske skildringer beskæftigede sig med tilstandene i lande i oprør.

Læserbrevene i SU vedrørte Demokratisk Samfunds forhold, indeholdt spørgsmål af teknisk karakter eller de vendte sig polemisk mod enkeltpersoner, som f.eks. i et læserbrev, hvor en havnearbejder angreb borgmesteren for nogle nedsættende bemærkninger om havnearbejderne. Der annonceredes i SU navnlig for tøj og mad. SU skrev i sine egne annoncer, at »avertissementer ville i Socialdemokratisk Ugeblad finde vid udbredelse mellem arbejdere og småborgere, og da bladet har en billig avertissementstakst, anbefales det d'hr. handlende at avertere deri«.

Sammenfattende kan det siges, at det verdensbilledet, som kom til udtryk i SU, var ét, hvor der herskede en knivskarp deling mellem to klasser. På den ene side stod en fåtallig klasse af storborgere, det vil sige navnlig fabriksarbejdere, storkøbmænd, grossererere, godsejere, præster, officerer, embedsmænd, Højres ledere, kongen, kort sagt alle der var besiddende, fordi de udnyttede andre. I særlige tilfælde var de, som erfaringerne fra udlandet viste, parate til at dræbe for at beholde deres magt, ejendom og position. De var udlevede af deres liv i overflod, dumme fordi de aldrig var prøvede, amoralske og uhæderlige. De hadede og frygtede underklassen, som de troede stræbte dem ikke blot efter ejendommen, men også efter livet. Over for storborgerne stod det store flertal af arbejdere og småborgere, hæderlige og hårdtarbejdende mennesker, der levede i fattigdom og i en ufrihed, som nærmede sig trældom, hvis børn ikke måtte få uddannelse, og som blev snydt og bedraget på enhver tænkelig måde af storborgerne. Nogen middelklasse fandtes der ikke. De midler, som storborgerne benyttede sig af for at undertrykke arbejderne og småborgerne, var, ud over den brutale udnyttelse af nøden, militæret, politiet, domstolene, kirken, skolen, og Højre-partiet. Der fandtes et Venstre-parti, men dette arbejdede ikke for arbejderne og småborgerne, om end det måske kunne bruges til at gavne dem i begrænset omfang. Den eneste måde, hvorpå arbejdere og småborgere virkelig kunne udfris, var ved at de antog de socialistiske principper, hvilket for-

udsatte, at de nåede til erkendelse om, at de fås fremgang skete på de manges be-
kostning.

Den agitatoriske kraft i SU må have været stor, koncentreret som det er om enkelte betydningsfulde politiske emner, provokatorisk og medrivende som det er i sproget, sikkert i overbevisningen om sit budskabs rigtighed. På det århusianske borgerskab må SU have virket som en brand i næsen, for det nystartede Socialdemokrati i Århus må bladet have været et virksomt middel til på den ene side at holde sammen på allerede erhvervede medlemmer, på den anden side til at skaffe ny tilgang af medlemmer.

Noter

1. Demokraten 19. juni 1908 indeholder en jubilæumsartikel og nogle erindringer af Harald Jensen.
2. Om Bebel - artiklen meddelte SU, at det muligvis senere ville lykkes at skaffe materiale frem, men det glippede tilsyneladende, for artiklen blev kun på nogle få linier.
3. Shelley - artiklen byggede på Georg Brandes artikel i Det nittende Århundrede maj-juni 1875, også Lassalle - artiklen byggede på en Brandes-artikel i dette tidsskrift juli-sept. 1875.
4. Artiklerne om Rusland havde som kilde Alphons Thun: Geschichte der revolutionären Bewegung in Rusland. Denne bog udkom i Leipzig 1883; det er ganske interessant at bemærke, at den endnu i udgivelsesåret blev brugt i SU.
5. Ernst Engelborg: Revolutionäre Politik und rote Feldpost 1878-1890, 1959, s. 284-90.

6. Programmet og socialdemokratisk ugeblad

Det er hensigten nu at undersøge, i hvilken grad Demokratisk Samfunds program fra 1883 søgtes fremmet i Socialdemokratisk Ugeblad i 1883.

Århus programmets (Å-p) første reformpunkt, der handlede om udryddelse af alle sociale og politiske uligheder, blev taget alvorligt i Socialdemokratisk Ugeblad (SU): det bærende i bladet var i næsten alt, hvad det indeholdt, kampen mod ulighed og uretfærdighed. De næste punkter om folkeafstemninger, parlamentarisme og afskaffelse af to-kammersystemet, hemmelige afstemninger, 22-årsvalget og valgdag på en søndag interesserede derimod ikke SU i en sådan grad, at en agitation for dem prægede bladet. I forbindelse med en omtale af Gimle-programmet blev der dog argumenteret for punkterne under henvisning til, at de delvis var realiseret i andre lande, og at de var forudsætningen for en demokratisk stat. Værdien af at Socialdemokratiet som i besiddelse af Rigsdagspladser, blev ikke problematiseret, det fremgår tværtimod ret klart, at det har været indlysende for SU, at et væsentligt skridt på vejen mod et socialdemokratisk samfund var taget, hvis Socialdemokratiet kunne komme til at beherske Rigsdagen. Udsigterne til, at det skulle kunne ske foreløbig, var dog ikke store, og måske af den grund har punkterne i programmet om det parlamentariske system ikke optaget så meget. Det fremgår i øvrigt også, at SU prioriterede organiseringen af fagforeningerne over erobringen af pladser i Rigsdagen. Det er således karakteristisk, at det første nummer af SU i en artikel om arbejderbevægelsen i Jylland, særligt i Århus, opstillede bevægelsens mål som det at få genrejst fagforeningerne efter deres bortdøen i slutningen

af 1870'erne: »Det første, som der nu her i Århus vil være at tage fat på, er en fast organisation af fagforeningerne«. Derpå skulle fagforeningerne samles inden for hver by, og til sidst skulle der dannes en organisation, som kunne samle by-organisationerne. At der også opstod et rent politisk arbejde, eller at de kunne være af betydning for bevægelsen også at komme i besiddelse af pladser i Rigsdagen, nævnes ikke i denne forbindelse, antagelig igen fordi det faglige arbejde forekom realiserbart, mens det mere politiske måtte forekomme urealiserbart.

I sin holdning til spørgsmålet om arbejdernes og arbejderbørnenes ret til uddannelse og skolegang anlagde SU tre linjer, der alle kunne tjene til uddybelse af reformpunktet om fri, fælles og forpligtende skoleundervisning i statsskoler. Disse tre linjer tjener udmærket til at karakterisere det splittede i SU's politiske holdning. I den første linje blev der slået på uretfærdigheden ved, at de riges børn fik den bedste uddannelse: »Det er i højeste grad uretfærdigt at det afskæres enhver verdensborger, der tilfældigt første gang har set lyset i en fattig stue, al mulighed for at komme fremad og blive til noget i livet«. Der blev altså krævet lige adgang til uligheden, målet var at åbne for den enkeltes adgang til at komme fremad, hvilket antagelig vil sige at berige sig. Den anden linje derimod krævede uddannelse til alle arbejdere, fordi uddannelse var gavnlig og nødvendig, for at man kunne blive en god borger i samfundet. Desuden var uddannelse og kultur en vigtig del af livets goder, som storborgerne nu beholdt for sig selv, men som det var rimeligt og retfærdigt, at arbejderne også fik del i. Der krævedes altså her uddannelse til arbejderne og deres børn, for at de kunne blive borgerliggjorte, classesamfundet skulle ikke ophæves ved borgerklassens (og overklassens) forsvinden, men ved at arbejderklassen også blev borgerklasse. Endelig fandtes der en tredje linje jævnsides med de to foregående, hvorefter der blev krævet uddannelse til arbejderne, fordi deres uvidenhed holdt dem nede og forhindrede dem i at nå til politisk selvbevidsthed, således at de, altså hele arbejderklassen, kunne gennemskue det kapitalistiske system og se, hvorledes de blev udnyttet i det. Efter denne linje tjente uddannelsen altså et formål i bekæmpelsen af kapitalismen.

SU agiterede kraftigt mod den stående hær, men kun i form af udfald mod officerer, militarisme og udgifter til militærvæsen. Den anden del af reformpunktet, om indførelse af almindeligt folkeværn og Danmarks neutralisering indtil internationale voldgiftsdomstole oprettedes, interesserede ikke bladet. På samme måde angreb SU kraftigt politiet og retsvæsenet, hvis embedsmænd hovedsageligt var udgået fra den moralsk fordærvede kapitalistklasse, og som støttede de rige og undertrykte de fattige. Der blev intet gjort i bladet for at fremme programpunktet om nævningedomstole, offentlighed og mundtlighed i retsplejen og sagførernes ansættelse og aflønning af staten. Dette mønster genfindes i forbindelse med punktet om indførelse af en skat med stigende skala. SU benyttede lejligheden ved fremkomsten af årets oversigt over indtægter og skatter i Århus til at angribe, at nogle af de største indtægter blev unddraget beskatningen på grund af de pågældendes ophold uden for byen, men det faktum, at beskatningsprocenten var den samme for de største indtægter som for de mindste, blev ikke angrebet trods reformpunktets krav. Punktet om afskaffelse af indirekte skatter med undtagelse af dem, som forholdet

til udlandet nødvendiggjorde indtil frihandels indførelse over alt, blev ikke taget op i SU. Heller ikke punktet om uindskrænket foreningsret blev der propagandert for i SU. Punktet om kirkens adskillelse fra staten blev derimod uddybet; det blev som tidligere anført forklaret, at Socialdemokratiet ikke ville have religionen afskaffet, men derimod ville kirkens og præsternes undertrykkelse og udnyttelse af arbejderne til livs.

Om de ovennævnte reformpunkter i Å-p må det sammenfattende siges, at de ikke har været væsentlige for SU. For så vidt som SU har taget deres emner op, har formålet ikke så meget været direkte at fremme reformerne, men derimod at angribe det eksisterende samfund for dets misgreb i forbindelse med hvert enkelt punkt. Det kan også udtrykkes således, at for SU har den negative kritik netop på disse punkter været væsentligere end Å-p's positive reformforslag. Dette hænger selvfølgelig sammen med, at SU var en avis, og tilmed en avis, der lagde overordentlig stor vægt på at opnå en agitatorisk virkning. Denne agitatoriske virkning fik, som det kan ses af SU, en stor kraft og livfuldhed i angrebene, som ikke ville have været opnået, hvis SU's linje havde været den, mere sagligt at virke direkte for Å-p's reformpunkter. I øvrigt kan det naturligvis også anføres, at forudsætningen for, at reformerne kunne gennemføres, var, at misgrebene var ryddet af vejen, hvilket angrebene kunne bidrage til. SU's holdning i de spørgsmål, som havde emner fælles med Å-p's reformpunkter om arbejdspladsforhold og socialforsorg, var anderledes end holdningen til de oven for omtalte punkter fra Å-p. Lige som SU i spørgsmålene om Rigsdagen og valgret ikke var synderligt engageret i sammenligning med engagementet i fagforeningsspørgsmål, var bladet i holdningen til Å-p's punkter om de demokratiske rettigheder upræcis i forhold til den nøgterne tone, som anlagdes i forbindelse med de punkter, som direkte angik arbejderens vilkår som arbejdere. Netop i behandlingen af disse punkter vises SU's politiske holdning klart. SU lagde i sin omtale af arbejderens forhold hovedvægten på aflønningen og forholdene på arbejdspladserne, herunder på sikringen mod arbejdsulykker, mens kravet om normalarbejdsdag og forbud mod nat og søndagsarbejde, som det fremførtes i Å-p, i forhold til dette kom i anden række. Dette var sikkert en realistisk politik, arbejderne havde ikke interesse i en arbejdstidsforkortelse, hvis den ville betyde en reduktion af daglønnen. Dog blev der også agiteret for 8-timers dagen. En normalarbejdsdag på 8 timer var tilstrækkelig til, at der kunne produceres de varer, som samfundet havde behov for, blev det hævdet i SU, navnlig da, når det ville vise sig, at effektiviteten i arbejdet ville blive meget større, end når arbejdsdagen var på op til 12-14 timer. De lange arbejdsdage var desuden umenneskelige. Der var ikke levnet arbejderne tid til andet end at arbejde og sove. De berøvedes fritiden med mulighed for samliv med deres familier og lejlighed til at uddanne sig, således at de var langt mindre nyttige borgere for staten, end de ville være med den kortere arbejdstid. Et væsentligt argument i SU for 8-timers dagen var yderligere, at indførtes den, ville den meste arbejdsløshed kunne afskaffes, fordi der måtte flere arbejdere til (dette argument stred delvis mod argumentet om, at den forkortede arbejdsdag ville være lige så effektiv som den lange). En eventuel skepsis over for 8-timers dagen begrundet i angsten for indtægtsnedgang blev mødt med det argu-

ment, at arbejdslønnen ikke ville gå ned med reduktionen i timetallet, »thi da arbejderne lønnes ikke efter, hvad de fortjener, ikke med det udbytte deres arbejde er værd, men efter de fornødenheder de har behov for for at kunne leve, vil daglønnen holde sig akkurat på samme standpunkt som nu«. Der er her en tilbagevendende til Gotha- og Gimle-programmernes brug af Lassalles »jernhårde lønningslov«, som Marx havde vendt sig imod, og som gik ud på, at arbejdslønnen altid ville være lig det minimalt nødvendige til livets ophold. Dette punkt var, som tidligere nævnt, ikke med i Å-p, men er altså her taget op igen i SU.

Spørgsmålene, som omfattedes i Å-p's reformpunkter om aldersdoms- og sygesikring, blev behandlet indgående i SU. Den til grund liggende betragtning var, at det eksisterende samfund udsatte arbejderne for så mange risici, at der var behov for en hel kæde af sikringssystemer, f. eks. ulykkestilfælde-, sygdoms-, krise-, aldersdoms-, begravelses-, enke og børneforsikringer. Da det imidlertid på grund af de herskende samfundstilstande var umuligt at tilvejebringe alle disse former for forsikring, så måtte kræfterne koncentreres om at få skabt en aldersdoms- og ulykkesforsikring. Ræsonnementet er altså af samme art som i Å-p's indledende punkter, hvor der står, at da den tid endnu ikke er kommet, da de retfærdige idéer kan gennemføres, så må der arbejdes for rækken af reformpunkter, men i SU er der taget endnu et skridt tilbage fra den store samfundsomvæltning, når der siges, at da den tid endnu ikke er kommet, da alle reformpunkterne kan gennemføres blot angående social sikring, så må man nøjes med at søge dele af dem realiseret.

Den aldersdoms- og ulykkesforsikring, som Socialdemokratiet burde arbejde for, skulle være frivillig d.v.s. det skulle overlades til den enkelte arbejder selv at bestemme, om han ville være med til at betale til den eller ej. SU gik ind for, at staten bidrog med 40 procent til forsikringen, arbejdsgiverne med 35 procent og de forsikrede med 25 procent. Mod tvungen forsikring talte, at arbejderne i arbejdsløshedsperioder ikke ville kunne bidrage, hvorfor man måtte lægge alle udgifter over på arbejdsgiverne. Men gjorde man det, ville arbejdsgiverne ved at forhøje deres priser vælte alle udgifterne over på forbrugerne. Da det var arbejderne, der var forbrugerne, ville de alligevel komme til at betale, men uden samtidig at sikre sig den medbestemmelse over forsikringerne, som ville tilfalde dem, hvis de betalte direkte. En form for »jernhård lønningslov« spørger tilsyneladende her igen, men i øvrigt kan argumentet forekomme at være en efterrationalisering foranlediget af, at det alligevel ikke var muligt at få arbejdsgiverne til at betale alle udgifterne. Muligheden for, at det blev staten, der alene afholdt udgifterne til forsikringen, har SU ikke diskuteret, selv om vel en samtidig gennemførelse af skat med stigende skala efter Å-p ville kunne forhindre, at udgifterne udelukkende blev væltet over på arbejderne. Af principielle grunde var SU også ud fra en individualistisk frihedsopfattelse mod tvungen forsikring: »Desuden er vor tid ikke for tvang, hvor det enkelte individs personlige mening (ikke) tages i betragtning, - i den passer kun frihed, altså må det være ethvert enkelt medlem overdraget selv at bestemme, om det vil lade sig forsikre eller ej«. Også i spørgsmålet om hvor store beløb, der skulle udbetales fra forsikringen, tog SU et standpunkt, der var langt fra alle socialistiske idéer. Beløbet burde være 2/3 af normallønnen, da der selvfølgelig måtte være et

vist rimeligt forhold mellem arbejdsindsats og løn, og da de arbejdende ikke ville kunne affinde sig med, at de ikke-arbejdende ulykkesramte og gamle havde det samme i indtægt, som de selv fik. SU ville desuden finde det acceptabelt, hvis der i Danmark indførtes den samme bestemmelse for ulykkesforsikringen, som fandtes i Tyskland, at der udbetales forsikring i forhold til den ulykkesramtes egen skyld i ulykken: Skyldtes ulykken arbejdsgiveren, så skulle han betale den ulykkesramte fuld erstatning, var arbejderens selv ved uforsigtighed skyld i ulykken, så fik han eller hans familie kun halv erstatning.

Jævnslidende med, at der i artiklerne, der snævert handlede om aldersdomsog ulykkesforsikring, blev taget standpunkter som de ovenfor refererede, blev det dog også hævdet i SU i artiklerne, hvor de mere principielle linjer blev lagt, at det var statens uafviselige pligt på alle måder at yde dem, der var ude af stand til at skaffe sig arbejde, understøttelse og beskyttelse. Alle syge skulle hjælpes, hvad enten sygdommen var pådraget på grund af uforstand eller var uforskyldt. Arbejdsinvalidere skulle ikke kastes bort som ubrugelige redskaber, men staten og arbejdsgiveren var i fællesskab forpligtede til at sørge for, at de ikke gik totalt til grunde eller henvises til tiggeri. De gamle skulle ikke sættes på fattiggården, når de blev uarbejdsdygtige: gennem deres livsindsats havde de gjort sig fortjent til en bedre skæbne, og det var staten, der skulle sørge for, at de fik en ordentlig og menneskelig alderdom.

At SU havde to holdninger i disse spørgsmål er vanskeligt at forstå, hvis man ikke netop bliver opmærksom på, at SU anlagde én praktisk, pragmatisk holdning, når det drejede sig om at fremsætte krav på områder, hvor det var væsentligt af hensyn til arbejderens kår som arbejdere at få gennemført blot enkelte moderate reformer, og en anden mere idealistisk program-præget holdning, der kunne bruges dér hvor det politiske ståsted skulle markeres, og hvor der alligevel ikke var udset til at vinde praktiske resultater. Disse to holdninger eksisterede ved siden af en grundindstilling, som gik ud på, at de egentlige forbedringer for arbejderne i deres kår hverken ville blive tilvejebragt gennem de små reformer, eller ved at Å-p's reformpunkter ville blive til virkelighed, men gennem arbejdet for at samle arbejderne i fagforeninger. Det er f.eks. karakteristisk, at SU på forhånd opgav enhver tanke om, at staten og arbejdsgiveren ville kunne bringes til at yde bidrag til sikring af arbejderne og deres familier mod følgerne af kriser eller strejker, da arbejderne i disse situationer havde interesser, der var i modstrid med de privilegeredes interesser. Arbejderne måtte selv tage initiativet til opbygningen af strejkekasser, og forudsætningen for det var (hvad Å-p ikke sagde noget om), at der skete en opbygning af fagforeningerne og etableredes et samarbejde mellem dem. Staten og de privilegerede var altså ét, nemlig kapitalisterne og arbejdsgiverne. Disse kunne bringes til at bidrage til en aldersdoms- og ulykkesforsikring, fordi en sådan ikke var i direkte modstrid med deres egne interesser. Det gjaldt derfor for Socialdemokratiet om at presse staten og de privilegerede, således at der blev skabt de forbedringer i arbejderens kår, som nu engang kunne skabes, selv om de også var små og langt fra opfyldelsen af Å-p's reformkrav. Forbedringer, som gik imod kapitalisternes interesser, som i det foreliggende tilfælde strejkeunderstøttelse, måtte arbejderne selv tilvejebringe, d.v.s. de måtte her opgive forsøg på at gøre brug af staten og måtte i

stedet bygge fagforeningerne op. For at fagforeningerne kunne styrkes, var det imidlertid nødvendigt, at arbejderne blev politisk bevidstgjorte, hvorfor også den direkte agitation i SU var vigtigere end fremføringen af Å-p's reformpunkter.

Set på denne måde forekommer emnefordelingen i SU rimelig. Mens det tidligere konstateredes, at fagforenings- og arbejdspladsspørgsmål og spørgsmål om socialforsorg ikke fyldte meget i SU i sammenligning med den totale stofmængde, så viser det sig, når man ser på hvilke af Å-p's reformpunkter, der har interesseret SU mest, at det særligt var disse punkter, som SU valgte ud til behandling blandt de øvrige reformpunkter. Prioriteringen har således været den, at der først lagdes vægt på den politiske agitation, derefter på de dele af Å-p's reformpunkter, som det kunne være muligt at realisere, hvilket ikke var ude af trit med Marx' bemærkning til den tyske socialdemokrat Bracke i forbindelse med kritikken af Gotha-programmet, at et skridt virkelig bevægelse er vigtigere end snese af programmer.

7. Vurdering af Demokratisk Samfunds program og politik

I Åp's fire første punkter opstilledes i kort begreb Århus-socialdemokraternes opfattelse af socialismen og det eksisterende kapitalistiske samfund. Der stod her, at arbejdet er frembringer af samfundets goder, og at retfærdigheden fordrer, at arbejderne stilles lige med samfundets øvrige medlemmer, men at de forrettes af kapitalens overgreb. For at forhindre dette, måtte staten blive folkets eneste arbejdsgiver, hvorfor arbejdere (og småborgere) måtte organisere sig, således at der kunne skabes et socialistisk samfund byggende på principperne om frihed, lighed og broderskab. Disse synspunkter ligger også til grund for og er meget nøje fulgt i SU's redegørelser for sin opfattelse af det eksisterende samfund og de socialistiske ideer:

Verden havde, i følge SU, altid været sådan indrettet, at nogle få havde undertrykt de mange. I oldtid og middelalder havde de undertrykkendes magt hvilet på deres besiddelse af jorden; der havde fundet bondeoprør sted, men disse oprør var udtryk for utilfredshed, ikke for ønsker om at revolutionere. Den første egentlige revolution var kapitalismens sejr over adelen, hvorved bourgeoisiet havde bemægtiget sig produktionen og dermed midlet til undertrykkelse. Under den franske revolution havde mellemklasserne tiltvunget sig andel i storborgernes fordele, men fjerde-standen, arbejderne, levede stadig i undertrykkelse og nød. Det nu eksisterende samfund var klassesdelt. Aristokratiet bestod af godsejere, officerer, børsjobbere, fabrikanter, grossererere, ågerkarle og præster. Disse mennesker, der var samfundets kræftskade, følte sig hårdt presset og havde søgt ly bag bajonetterne. Den ikke særligt talstærke bondeklasse, hvis talsmænd var dens mest velhavende medlemmer, kæmpede med aristokratiet om magten, men kun for egne fordele og på en halvhjertet måde. Småborgerne, d.v.s. handlende, mindre næringsdrivende og håndværksmestre, havde en tilbøjelighed til at alliere sig med storborgerne, men måtte, evt. ved at man skadede dem i deres næring, bringes til at indse, at deres interesser var identiske med arbejderne. Den største klasse var arbejderklassen, som udgjorde en enhed på tværs af alle landegrænser. Dens medlemmer produce-

rede samfundets goder, men nød ikke lønnen herfor. Arbejderne måtte tidligt ud at tjene, blev slidt op i kapitalens store trædemølle, og kastedes til side som ubrugelige, når de ikke længere havde arbejdskraft at sælge. Arbejderklassen var en helhed, der var ikke forskel på land- eller byarbejdere, på faglærte eller ufaglærte.

Der forestod nu, at den arbejdende classes kummerfulde materielle stilling skulle forbedres, således at de, der udførte arbejdet, også fik andel i udbyttet. Ingen af de besiddende skulle direkte berøves noget, der kunne endog blive tale om at udbetale erstatning, hvis f.eks. en fabrik måtte konfiskeres, men det skulle forbydes, at ejendom for fremtiden formeredes ved andres arbejde. Det fremtidige udbytte skulle fordeles mere retfærdigt. Der ville derved alligevel over nogen tid opstå en ny retfærdig form for ejendomsret, hvorefter al ejendom ville tilhøre dem, der skabte værdierne. Hvorledes denne ejendomsret nærmere skulle udøves, var ikke ganske klart. Al produktiv ejendom, også jordejendom, skulle inddrages under staten, d.v.s. at ejendomsretten skulle udøves kollektivt gennem staten. Det ville dog ikke blive staten, der skulle forestå ledelsen af de enkelte kollektivt ejede virksomheder, der ville af arbejderne direkte blive ansat embedsmænd, udvalgt efter deres tekniske og administrative evner. Hvorledes statsformen ville blive, lades ret uklart, bortset fra at begreberne om frihed, lighed og broderskab ville komme til at ligge til grund for den, således at staten nærmest ville være som den eksisterende, men uden dennes mangler og fejl. Det nye samfund skulle tilvejebringes ved, »at bevidstheden om de fås udvikling og fremgang på bekostning af de mange bliver levende blandt masserne, således at derved kravene på en udjævning, en ligevægtsstilling, med andre ord, et retfærdighedsprincip fremstår.« Erkendelsen skulle altså trænge igennem hos befolkningen. Hvad der derefter ville ske, var igen ret uklart. På den ene side synes det, som om man i SU har forestillet sig, at rigtigheden af de socialistiske principper også ville trænge igennem hos kapitalisterne, således at disse af sig selv, inderligt kede af deres roller som undertrykkere og deres isolerede liv i goldt pengebegær, ville opgive deres forrettigheder. På den anden side ville man dog også kunne tvinge kapitalisterne f. eks. ved hjælp af de politiske magtmidler, som ville tilfalde arbejderbevægelsen, når den kom i flertal i Rigsdagen. Overgangen til det nye samfund ville altså blive en revolution for så vidt som hele samfundssystemet ville blive forandret, når nød, sult, krig og uretfærdighed blev afskaffet og lighed og frihed blev indført, men revolutionen ville næppe blive voldelig, i hvertfald ønskede SU helst at undgå volden. For så vidt som arbejderne måtte organisere sig for at kæmpe politisk, ville dette ske først og fremmest gennem fagforeningerne; nødvendigheden af at få skabt et socialistisk parti med en velfunderet teori og et handlekraftigt partiapparat blev ikke understreget.

Betragtes nu Socialdemokratiet i Århus i 1883, sådan som det fremtrådte i SU, ud fra de krav, som kunne stilles til et (ikke eksisterende) ideelt socialistisk revolutionært parti på rent marxistisk grundlag, springer den århusianske bevægelses lyder klart frem. De århusianske socialdemokrater forsøgte ikke at foretage nogen eksakt analyse af det danske samfund i 1880'erne som et classesamfund, de så ikke klasserne først og fremmest i lyset af deres forhold til produktionsmidlerne, men opfattede dem ud fra idealistiske holdninger som undertrykkere og undertrykte,

som slette og gode mennesker, de prøvede ikke at vurdere styrkeforholdet mellem klasserne, havde ikke gjort sig klart, om samfundets økonomiske udvikling ville virke for eller mod arbejderbevægelsen. De gjorde sig heller ikke forestillinger om, hvilken lære deres bevægelse kunne uddrage af de europæiske revolutioner i 1848-49 eller af Pariserkommunen, selv om de brugte fortællingerne herfra agitatorisk. De beskæftigede sig ikke med den danske arbejderbevægelses historie i det foregående årti og søgte altså heller ikke at udnytte erfaringer herfra.

Socialdemokratiet i Århus havde ikke gjort sig mange taktiske overvejelser om, hvilke indrømmelser arbejderbevægelsen kunne give det kapitalistiske system i den øjeblikkelige situation uden at sætte sin identitet over styr og havde kun uklare forestillinger om, på hvilke punkter arbejderklassen kunne kæmpe sammen med småborgerskabet og gårdejerklassen mod aristokratiet. Kræfterne blev ikke koncentreret om at opbygge et klassebevidst parti, der kunne føre arbejderklassen i kraft af teoretisk erkendelse og effektiv organisation. Man var tilbøjelig til at opgive arbejdernes egen klassebevidsthed og klassestolthed for at komme i besiddelse af borgerlig kultur og opnå en borgerliggørelse. I artiklerne i SU koncentrerede man sig om at virke for øjeblikkelige forbedringer i arbejdernes kår uden at indskærpe, at der var et videre mål. Politikken var defensiv, omtrent som om det socialistiske samfund indførtes sammen med og var identisk med indførelsen af ordnede arbejdsforhold og 8 timers dagen. Der var ikke megen vejledning at hente for den enkelte arbejder eller for grupper af arbejdere om, hvordan der skulle handles for at nå frem til det egentlige opgør ikke bare med den enkelte uretfærdige arbejdsgiver, men med det hele kapitalistiske system. Der blev henvist til samling i fagbevægelsen, men i forhold til dette blev der ikke lagt megen vægt på at påvise nødvendigheden af, at arbejderbevægelsen kom i besiddelse af den politiske magt for at bruge statsmaskineriet til opnåelse af sit endelige mål. Det fremgik ikke engang klart, hvad fagforeningerne skulle bruges til, når de var blevet stærke organisationer omfattende alle arbejdere.

Det må videre, i fortsættelse af denne karaktergivning ud fra et marxistisk bedømmelsessystem, regnes den århusianske bevægelse til last, at den hyldede pacifistiske ideer og ikke havde forestilling om, at arbejderbevægelsen kunne drage fordel af en krigssituation for at fremme sine egne formål, og at den ikke ville kunne sige sig fri for anklager om at tilslutte sig lassalleanske begreber om den jernhårde lønningslov.

Både med sine indledende punkter og med sine reformpunkter sigtede Å-p, og dermed også SU for så vidt som reformpunkterne blev fulgt, mod en demokratisk republik, men uden forestilling om, at den demokratiske republiks hovedfunktion skulle være at blive forum for det endelige opgør mellem borgerskabet og proletariatet. Hverken i SU eller i Å-p tydede noget på, at man havde forstået den marxistiske statsteori eller begrebet om proletariatets diktatur (begrebet nævnes så vidt det kan ses overhovedet ikke i SU i 1883), hvorfor også alle henvisninger til, hvad der skulle afløse den eksisterende stat, blev uklare og faldt tilbage til den borgerlige revolutions begreber om frihed, lighed og broderskab og dermed også i sidste ende til den rene reformisme. Man forstod nok, at det var arbejderbevægelsens

endelige opgave at erobre statsmagten, selv om der som anført ikke blev lagt vægt på, hvorledes dette skulle foregå, og selv om det blev set som et meget fjernt mål, men man havde ikke forstået, at formålet med erobringen af statsmagten ikke var at skabe »en fri stat« som efter Å-p, men at nedbryde selve statsbegrebet.

Focuserer man ud fra samme betragtningssmåde som i det foregående på det århusianske socialdemokratis dyder, springer det mest i øjnene, at bevægelsen opstillede overgangen af ejendomsretten til produktionsmidlerne til samfundet som det centrale mål. Ud fra forståelsen af dette måls nødvendighed slog man i SU, i næsten alt hvad bladet indeholdt, på det kapitalistiske samfunds undertrykkende, udbytende og hele umenneskelige karakter og forklarede, hvorfor der i stedet måtte træde en socialistisk samfundsorden. Videre delte Socialdemokratiet i Århus ikke Gotha-programmets opfattelse af, at alle andre klasser i forholdet til arbejderklassen var reaktionære, men var villigt til at samarbejde f.eks. med småborgerskabet, om end som anført samarbejdets karakter ikke var nøje fastlagt. Såvel i Å-p som i SU betonedes bevægelsens internationale karakter, man forstod betydningen af at medinddrage landarbejderklassen, man polemiserede ikke direkte mod, men støttede heller ikke Gotha-programmets ideer om produktionsforeninger som et middel til at fremme socialismen. Man led ikke af revolutions-romantiske forestillinger, men så arbejdet for det socialistiske samfund som en lang og sejt kamp, som sikkert først de næste generationer ville kunne føre til ende. Trods en til misundelse grænsende åbenbar sympati for den borgerlige kultur og for den borgerlige uddannelse, var der samtidig i SU en proletarisk bevidsthed, udtryk for en direkte opposition til hele det borgerlige væsen. Århus-socialdemokraternes manglende marxistiske erkendelse, som i det foregående er blevet anført, men som i øvrigt var naturlig deres hele isolerede stilling taget i betragtning, kan også positivt forklares som en proletarisk jordnær klassepolitik, der udsprang ikke af akademiske forestillinger, men af en bevidsthed, der var præget af indlevetheden med arbejderklassens tænkemåde og levevis.

Socialdemokratiet i Århus i 1883 virkede for at samle arbejderne, bevidstgøre dem om deres interesser, organisere dem i fagforeninger og løsrive dem fra borgerskabets indflydelse og det hårde ideologiske, politiske og økonomiske tryk, som de var udsat for hver dag. Bevægelsen havde som mål en total forandring af det eksisterende samfund, hvorfor den var revolutionær, uanset at den så brugen af vold som et middel, den kun kunne blive drevet til at benytte af sine modstandere. Bevægelsen tilstræbte, at produktionsmidlerne skulle overgå til samfundets eje, og derfor var den socialistisk. Socialdemokratiet i Århus havde mere kendskab til marxismens ideindhold, end Gimle-programmets forfattere havde haft det i 1876, men ikke så meget kendskab, at bevægelsen med rette kunne kaldes marxistisk.

BILAG 1.

Medlemmer af Demokratiske Samfund fra stiftelsen 2. okt. 1882 til maj 1883, nævnt i Samfundets forhandlingsprotokol.

Navn	Profession	I bestyrelsen	Stiftende medlem
P. Andersen	handskemager	medlem	ja
B. Barnewitz	typograf		
Th. Berg	journalist	suppleant	
Borch	kontorist		
Bøgger-Sørensen	?		
Christensen	typograf		ja
Debel	typograf		ja
J. B. Feiring	gæstgiver		ja
J. Grouleff	snedker		
Grünwald	musiker		
Hansen	blikkenslager		ja
Henriksen	urmager		ja
Holm	arbejdsmand		
Hornsløth	smed		
A. Jacobsen	skrædder		
Jensen	skrædder		
Harald Jensen	typograf	medlem	ja
Jacob Jensen	murer		
Johansen	skrædder	næstformand	
Josiassen	skrædder		ja
P. O. Jørgensen	skomager		
N. Knudsen	redaktør		ja
Kragh	kedelsmed		
Laursen	typograf		
R. Madsen	skræddermester	næstformand	ja
Emil Marott	typograf	formand	ja
Møller	pantelåner		
Martin Nielsen	snedker	suppleant	
Olsen	skrædder	revisor	
Arnold Olsen	typograf	medlem	ja
N. Petersen	arbejdsmand		
N. C. Petersen	cigarhandler	medlem	ja
R. Petersen	træskomager		
Poulsen	snedker		
G. Poulsen	skomager	medlem	ja
Rasmussen	smed		
J. Sort	redaktør		
Sontag	handelsmand		

Sørensen	murer		
J. Sørensen	arbejdsmand		
L. A. Svendsen	typograf	sekretær	ja
J. Thomasen	skrædder		
G. Werner	fabrikant		

BILAG 2.

Program for Demokratisk Samfund 1883.

Da arbejdet er frembringer af alt det menneskelige samfunds goder, og retfærdighed fordrer, at arbejderne i såvel social som politisk retning stilles lige med samfundets øvrige medlemmer:

Da under det nuværende kapitalistiske fåmandsvælde den døde kapital betinger menneskenes ret og værd, og arbejderne højst uretfærdigt og vilkårligt tilsidesættes og forudrettes af kapitalens og den såkaldte »fri« konkurrences overgreb:

Da det for aldeles at standse og forhindre kapitalens overgreb mod den levende arbejdskraft er nødvendigt, at staten bliver folkets eneste arbejdsgiver:

Bør der fra arbejdernes (småborgernes) side rejses en energisk og organiseret modstand mod det herskende system, så at i stedet herfor kan træde en mere retfærdig og fornuftig orden af de sociale og moralske forhold, kort sagt: et socialistisk samfund i en fri stat, at en gang frihed, lighed og broderskab bliver grundlaget for samfundsordningen.

Da imidlertid den tid endnu ikke er kommet, da disse retfærdige idéer i sin helhed kan overvinde gammel fordom, dumhed og kapitalisternes modstand, stræber »Demokratisk Samfund« ved samarbejde med øvrige meningsfæller blandt arbejderne og ved benyttelse af den ret, lovene hjemler, blandt andet hen til:

Udryddelse af alle sociale og politiske uligheder.

Direkte lovgivning gennem folket ved almindelig afstemning. Indførelse af parlamentarismen og afskaffelse af tokammersystemet. Almindelig og lige direkte valgret med hemmelig afstemning både til stats og kommuneinstitutioner. Valgretten bør sættes til 22 år og valgdagen være på en søndag.

Almindelig, fri, fælles og forpligtende skoleundervisning i statsskoler.

Afskaffelse af den stående hær og indførelse af almindelig folkeværn og indtil internationale voldgiftsdomstole oprettes: Danmark neutralisering.

Afskaffelse af alle indirekte skatter med undtagelse af dem, som forholdet til udlandet nødvendiggør, indtil frihandels indførelse overalt.

Indførelse af en skat med stigende skala.

Retslig bistand i enhver henseende. Indførelse af nævninger, offentlighed og mundtlighed i retsplejen. Sagførerne skal ansættes og lønnes af staten.

Kirkens adskillelse fra staten. Religionen bør være en privat sag og præsterne lønnes af menigheden.

Uindskrænket foreningsret.

Indførelse af en normalarbejdsdag.

Nat- og søndagsarbejde forbydes.

Forbudelse af børns arbejde i fabrikker, samt tilsyn med og sanitetskontrol af arbejdssteder og arbejderboliger ved mænd, valgt af arbejderne.

Alderdomsforsørgelse for de gamle og understøttelse af de syge og tilskadedekomne arbejdere uden bortfald af borgerlige rettigheder.

Summary

The purpose of this paper is to examine the following aspects of the beginning of a Social Democratic Party in Århus (Jutland) in the years 1882-83:

1. How a debating society for young men was started in October 1882 and in April 1883 transformed into a Social Democratic Party allied to the Party in Copenhagen.

2. The numerical strength of the Party's basis of recruiting is examined. Further it is examined to what extent quantitative differences in the composition of the classes of the town can explain why it was possible to form and maintain a Party in 1882-83 while a similar attempt in 1872 failed.

3. The Party's program is compared with the Social Democratic Party's program of 1876, further the Århus-program is analysed on the basis of Marx's criticisms of the Gotha-program of 1875.

4. The contents of the Party's weekly newspaper in the year 1883 are analysed. It is shown how the Party formed its policy, further this policy is seen in the light of the Party's program.

The debating society was formed seemingly without any purpose of transforming it into a Social Democratic Party. The members of the society were nearly all skilled workers. Only a few members were unskilled workers, and these did not take much part in the activities of the society. The transformation of the society took place on the initiative of two young typographers who later became editors of the Party's newspaper. The transformation of the Party caused a decline in the membership, but the Party soon regained its strength and within a year the membership rose to about 200.

In 1870 Århus had about 15.000 inhabitants, in 1880 about 25.000. It is shown that the number of workers raised absolutely, but not relatively. Based on the tax-assessments it is shown that the middle class comprising for instance tradespeople, master artisans, shippers and officials suffered no decline in their income, so that the middle class did not sink down in the class system into the working class. Neither did the working class become poorer, on the contrary it seems that part of this class increased its income. In spite of this, relatively fewer people had the right of voting in 1882 than was the case in 1872. There was a marked increase in the distance between the extreme points of the scale of incomes from 1872 to 1882, the small upper class of merchants raised their income significantly from 1872 to 1882.

The Århus Social Democratic Party's program of 1883 was, unlike for instance the Copenhagen-program of 1876 or the Swedish Malmö-program of 1882, not merely a translation of the Gotha-program of 1875. The Århus-program was on some points a rejection of the Gotha-program and its wording bases on Lasalle's teaching. The main thing here is that the Århus-program sharply distinguishes between the existing capitalist society and the socialist society to come, and that the reforms demanded in the Århus-program are put forward solely because it had not been possible to create a socialist society where introduction of such re-

forms would be meaningless. Although it was far from being a true marxist program, some of Marx's criticisms of the Gotha-program did not apply to the Århus-program. There was a wider knowledge of Marx and his authorship in Århus in 1888 than was the case in Copenhagen in 1876.

The two last parts of the paper try to demonstrate that the Party's weekly newspaper laid the main stress on being propagandistic in order to make the workers demand changes in society. Furthermore the attitude of the weekly was pragmatic. The weekly was more interested in the conditions of the workers at their places of work than in the possibilities of building a system of trade unions. Attacks on the upper class were given more space than were attempts to agitate for the formation of a strong and effective Party. What really mattered was to win the minds of the workers, so it was more important to show that it through the Party was possible to obtain some reforms, than to explain and agitate for the Party's program.